

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Bc. Pavlína Jandová

Chudé stáří
– Rostoucí předlužení osob v důchodovém věku jako příčina ohrožení chudobou

Diplomová práce

Praha 2017

Autor práce: **Bc. Pavlína Jandová**

Vedoucí práce: **Prof. PhDr. František Ochrana, Dr. Sc.**

Rok obhajoby: 2017

Bibliografický záznam

JANDOVÁ, Pavlína. *Chudé stáří: Rostoucí předlužení osob v důchodovém věku jako příčina ohrožení chudobou*. Praha, 2015. XY s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociálních studií. Katedra veřejné a sociální politiky. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. František Ochrana, Dr. Sc.

Abstrakt

V souvislosti s demografickou revolucí a prodloužením průměrné délky života stojí západní země před problémem chudnutí seniorů. Jednou z “moderních” příčin a zároveň následků chudoby je tzv. předlužení. Práce se věnuje vztahu mezi předlužením a chudobou s důrazem na populaci seniorů (65+) a empirickou analýzou prozkoumává příčiny předlužení i jeho následky.

Nárůst předlužení (nejen) nejstarší generace je již předmětem realizovaných veřejných politik, které však situaci neřeší příliš efektivně – jednak nejsou k dispozici dostatečné materiální a personální zdroje, jednak nejsou dostupné prostředky optimálně využívány. Chybí funkční kooperace mezi subjekty občanského a veřejnoprávního sektoru, nedostatečná je také komunikace se soukromým sektorem ve smyslu nalézání společných cílů. V dravém prostředí tržní společnosti se starší lidé z psychosociálních důvodů stávají slabším článkem a přicházejí do situací, které jsou v rozporu s morálkou, lidskými a občanskými právy a přiměřenou kvalitou života v moderní společnosti. Takový stav ohrožuje integritu společnosti a stává se veřejným problémem, který vyžaduje řešení.

Analýza dostupných dat je doplněna o expertní šetření se zúčastněnými aktéry, kteří reprezentují 3 rozdílné skupiny aktérů: seniory, zaměstnance občanských poraden a finanční instituce nebankovního charakteru. Práce je zaměřena na nalézání různých přístupů k řešení problematiky. Výsledkem analýzy je široká škála typů řešení a konkrétní doporučení variant veřejné politiky.

Abstract

Western countries are facing an increasing poverty among seniors related to the demographic revolution and lengthening of life span. The so-called over-indebtedness is one of the "modern" causes and also consequences of poverty. This thesis discusses the relationship between over-indebtedness and poverty with emphasis on senior population (65+). An empiric analysis is employed to explore causes and consequences of over-indebtedness.

The increasing over-indebtedness is already being targeted by public policies, however their effectiveness is low. Sufficient material and personal resources are lacking as well as not being optimally utilized. There is only limited cooperation between civil and public-law sectors. Communication with the private sector in a way of common goal setting is also deficient. In a fierce market-driven economy, elderly people become a weak link and find themselves in situations conflicting with morals, human and civil rights, and adequate quality of life in a modern society. This state of affairs threatens social integrity and demands a solution.

Three participating groups were surveyed: the elderly, the employees of advisory centers and the non-bank financial institutions. Various approaches to solving the problem are discussed. The result of the analysis consists of a wide range of solution proposals and particular policy recommendations.

Klíčová slova

Předlužení, negativní zadlužení, chudoba, důchodový věk

Keywords

Over-indebtedness, negative debt, poverty, retirement

Rozsah práce: 108 892 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 4.1.2017

Pavλίna Jandová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala mému konzultantovi, prof. Ochronovi, za přátelský přístup a nekonečnou trpělivost. Velký dík patří také všem respondentům, kteří byli ochotni se účastnit výzkumu a podkrýt mi tak kousek své sociální reality.

Institut sociologických studií

Teze diplomové práce

Jméno studenta/studentky: Bc. Pavlína Jandová

Název v jazyce práce: Předlužování osob v důchodovém věku

Název v anglickém jazyce: Over-indebtedness of persons in advanced age

Klíčová slova: Předlužení, negativní zadlužení, chudoba, důchodový věk

Klíčová slova anglicky: Over-indebtedness, negative debt, poverty, retirement

Akademický rok vypsání: 2013/2014

Jazyk práce: Český

Typ práce: Diplomová práce

Ústav: Katedra veřejné a sociální politiky

Vedoucí / školitel: Doc. PhDr. František Ochrana, DrSc.

Obor práce: Veřejná a sociální politika

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

1. Vymezení předmětu zkoumání, výběr výzkumného tématu

Práce se zabývá rostoucím zadlužením osob v České republice, a to s důrazem na osoby v postproduktivním věku. Česká republika se stejně jako mnoho dalších západních zemí potýká s problémem chudnutí seniorů, jehož příčinou je mimo jiné také rostoucí předlužování této skupiny obyvatel. V dravém prostředí tržní společnosti se staří lidé stávají slabším článkem, který potřebuje určitou míru ochrany, a dostávají se do situace, která se stává veřejným problémem a vyžaduje řešení.

Růstem negativního zadlužení jsem se již zabývala v některých předchozích pracích během uplynulého roku studia (např. *Peníze nejsou zadarmo – analýza zadlužování osob v postproduktivním věku*, částečně v *Mezigenerační solidarita, aneb stáří není jen sociální událostí*). Ze zjištění v nich uvedených by tak má diplomová práce na počátku mohla vycházet, navazovat na ně a rozšiřovat je.

2. Cíle diplomové práce

- Popsat a porozumět stávající problematice praxi
- Na základě analýzy příčin a důsledků nalézt pravděpodobné zdroje problému
- Nalézt možné cesty k řešení problému a mj. na základě zahraničních příkladů dobré praxe navrhnout možná opatření.

SEZNAM ODBORNÉ LITERATURY:

- CAPS, Českou asociaci pečovatelské služby (2013). Dluhová problematika v terénních sociálních službách, Ph.Dr. Jindřich Kadlec. Online, 20.12.2013
- Haškovcová, H. (2010). Fenomén stáří. Praha: Havlíček Brain Team

- Jandová, P. (2012). Starší osoby na trhu práce v ČR: Proč (ne)pracovat v důchodovém věku. Praha: FSV UK, BP, nepublikováno
- Jandová, P. (2013). Mezigenerační solidarita, aneb stáří není jen sociální událostí. Praha: FSV UK, nepublikováno
- Krebs, V. a kol. (1997). Sociální politika. Praha: CODEX Bohemia s.r.o.
- Krušinská, K. (2013). Okolnosti ne/svobody zadlužování seniorů, Prevence úrazů, otrav a násilí: 9/1: 67-72, dostupné z <http://casopiszsfsju.zsf.jcu.cz/prevenceurazuotravanasili/administrace/clankyfile/20130628090017170969.pdf>. Online, prosinec 2013
- MacCrimmon, R., Taylor, R.N. (1976). Decision Making and Problem Solving. In: Dunnette, M.D. (Ed.): Handbook of Industrial and Organizational Psychology. Chicago. Ministerstvo vnitra, odbor prevence kriminality (2008). Prevence zadlužování českých domácností s důrazem na sociálně slabé a vyloučené skupiny obyvatel. Online prosinec 2013.
- MPSV ČR (2004). Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004-2006, Česká republika. Online prosinec 2013.
- MPSV ČR (2012). Dlouhodobá vize resortu práce a sociálních věcí pro oblast sociálního začleňování. Online prosinec 2013.
- Munková, G. (2004). Sociální politika v evropských zemích. Praha: KAROLINUM
- Ondrušová, J. (2011). Stáří a smysl života. Praha: KAROLINUM
- Petrová Kafková, M. (2013). Šedivějící hodnoty: Aktivita jako dominantní způsob stárnutí. Brno: MUNI Press
- Potůček, M. (1995). Sociální politika. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON)
- Potůček, M. a kol. (2005). Veřejná politika. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON)
- Sak, P., Kolesárová, K. (2012). Sociologie stáří a seniorů. Praha: Grada Publishing
- Veselá, M., Pospíšilová, K., Mazel, M., Balabánová, H. (2013) Sociální vyloučení: Dobrá praxe a řešení. Manuál pro obce. Praha: Společně k bezpečí, o.s.
- Veselý, A. (2009). Vymezení a strukturace problému ve veřejné politice. Praha: KAROLINUM
- Tomeš, I. (2001). Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost. Praha: SOCIOKLUB
- Žítek, K. (2013). Roste počet důchodců s finančními problémy. Konkursní noviny: 10/2013, dostupné z <http://www.kn.cz/clanek/rostepocetduchodcusfinancnimiproblemy>. Online, prosinec 2013

PŘEDBĚŽNÁ NÁPLŇ PRÁCE:

1. Výzkumné otázky a hypotézy

- Jaké jsou důsledky přetrvávání společenského (veřejného) problému? Jaké lze spatřovat příčiny (nízká finanční gramotnost, media, zájmy finančních společností – neefektivně korigované příslušnými orgány...)?
- Kteří aktéři mají zájem (pozitivní/negativní) na problematice a jaká je jejich šance na prosazení a uspokojení svých zájmů?

- Jaké existují možnosti řešení problému (a jak problém řeší jiné země)? Jaké kladné a záporné aspekty jsou zahrnuty v jednotlivých řešeních? Co je překážkou implementace těchto řešení?

2. Teoretická východiska

- *Zadluženost kladná vs. Záporná*

- *Předlužení*

- *Koncept chudoby*

- *Veřejný zájem*

- *Lidská práva*

- *Finanční gramotnost*

3. Metody a zdroje dat

- Studium dokumentů

- Analýza aktérů – přehled zúčastněných aktérů, jejich zájem a vliv

- Strom problémů – analýza primárních a sekundárních problémů, příčin a následků

- Kvalitativní analýza polostrukturovaných rozhovorů – rozhovory s odborníky, kteří jsou v přímém styku s problematickou praxí (pracovníci občanských poraden,..)

Zdroji dat budou kromě rozhovorů s experty také materiály občanských poraden a dalších institucí, činných v oblasti styku s cílovou populací. Dalšími prameny jsou články v odborných časopisech a publikacích, legislativní materiály České republiky i dalších evropských zemí, statistiky (hl. ČSÚ a data MPSV), výzkumné zprávy, evropské dokumenty aj.

4. Předpokládaná struktura diplomové práce

Úvod

1. VYMEZENÍ PROBLÉMU A TEORETICKÁ VÝCHODISKA

1.1 POZNÁVACÍ PROBLÉM

1.2 DEFINOVÁNÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

1.2.1 Vymezení cílové skupiny, koncept stáří a stárnutí

1.2.2 Veřejný zájem

1.2.3 Koncept lidských práv v českém i evropském kontextu

1.2.4 Definice chudoby

1.2.5 Předlužení, pozitivní a negativní zadluženost

1.2.6 Finanční gramotnost

2. ROSTOUCÍ PŘEDLUŽENÍ POPULACE OSOB V POSTPRODUKTIVNÍM VĚKU

2.1 CÍLE PRÁCE

2.2	POUŽITÉ METODY V KONTEXTU TEORIE
2.3	HODNOTOVÁ ORIENTACE
2.4	PŘEDLUŽOVÁNÍ SENIORŮ, PŘÍČINY, DŮSLEDKY A SOUVISLOSTI
2.4.1	Stáří na hranici chudoby, mezigenerační solidarita
2.4.2	Nedostatky v nástrojích veřejnoprávní regulace
2.4.3	Nízká finanční gramotnost, psychosociální specifika seniorů a význam vzdělávání
2.4.4	Rizika spojená s úvěry od nebankovních subjektů
2.4.5	Účastníci problematiky, hodnocení aktérů v dimenzi postoje, zájmu a moci
2.4.6	Příčiny a důsledky zadlužování
2.4.7	Situace v Evropě, příklady dobré praxe
2.5.	VÝSLEDKY, ŘEŠENÍ
	Závěr
	Prameny a zdroje
	Přílohy

PŘEDBĚŽNÁ NÁPLŇ PRÁCE V ANGLICKÉM JAZYCE:

The Czech Republic is facing the problem of impoverishment of the elderly, who often live in difficult economic conditions. In a predatory environment of a market society the elderly becomes weaker link that requires a certain level of protection, and come into a situation that is becoming a public health problem and requires a solution.

The current unsatisfactory situation, even if it is continuously addressed (to varying degrees), but not very efficiently. First, there are insufficient material and human resources, as well available resources aren't used optimally. It is necessary to focus on the cooperation of all participating actors with a common goal, which is to the public interest, respect for civil rights and quality of life.

Obsah

BIBLIOGRAFICKÝ ZÁZNAM.....	3
PROHLÁŠENÍ.....	6
PODĚKOVÁNÍ.....	7
ÚVOD.....	14
1. VYMEZENÍ POZNÁVACÍHO PROBLÉMU - „ROSTOUCÍ PŘEDLUŽENÍ OSOB V DŮCHODOVÉM VĚKU JAKO PŘÍČINA OHROŽENÍ CHUDOBOU“.....	15
1.1 PROBLÉM CHUDOBY.....	15
1.2 PROBLÉM ZADLUŽENÍ.....	18
1.3 PŘEDLUŽENÍ SENIORŮ – ANALÝZA AKTÉRŮ.....	20
1.3 DEFINOVÁNÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ.....	23
1.3.1 Co je to stáří.....	23
1.3.2 Kvalita života ve stáří.....	23
1.3.3 Předlužení.....	24
1.3.4 Finanční gramotnost.....	25
1.3.5 Veřejný zájem.....	25
1.3.6 Koncept lidských práv.....	26
1.3.7 Koncept chudoby.....	27
2. STANOVENÍ VÝZKUMNÉHO PŘEDMĚTU, VÝZKUMNÉHO CÍLE, VÝZKUMNÝCH OTÁZEK A METODICKÉHO POSTUPU.....	27
2.1 CÍLE PRÁCE.....	28
2.1.1 Struktura cílů – Předmět zkoumání a výzkumné cíle.....	28
2.1.2 Výzkumné otázky.....	29
2.2 METODY.....	29
2.2.1 Metody uplatněné v jednotlivých fázích práce.....	30
2.2.2 Výzkum v terénu – Použitá metoda.....	33
2.2.3 Výzkum v terénu - Příprava rozhovoru a plán dotazování.....	34
2.2.4 Výzkum v terénu - Výběr a kontaktování respondentů.....	37
2.2.5 Výzkum v terénu - Vliv výzkumníka, vztahy v terénu.....	38
2.3 HODNOTOVÁ ORIENTACE.....	39
3. ANALÝZA PŘEDLUŽOVÁNÍ SENIORŮ – PŘÍČINY, DŮSLEDKY, SOUVISLOSTI A CO S TÍM.....	39
3.1 OBČANSKÉ PORADNY.....	39
3.2 TREND „ŽITÍ NA DLUH“ A REKLAMA.....	42
3.3 VYSOKÉ POŽADAVKY KAŽDODENNÍHO ŽIVOTA NA GRAMOTNOST JEDNOTLIVCE.....	45
3.4 VZTAH PŘEDLUŽENÍ A CHUDOBY SENIORŮ.....	46
3.5 ANALÝZA PŘÍČIN CHUDOBY.....	46
3.5.1 Selhání státu.....	47
3.5.2 Selhání rodiny.....	48
3.5.3 Biologické a psychologické charakteristiky.....	49
3.5.4 Dravost tržního prostředí.....	49
3.5.5 Růst výdajů.....	50
3.5.6 Pokles příjmů.....	51
3.6 ŘEŠENÍ PROBLÉMU - MOŽNOSTI VEŘEJNÉ POLITIKY.....	52
3.7 TYPOLOGIE MOŽNÝCH ŘEŠENÍ PROBLÉMU PODLE PŘÍČINY, KTEROU ELIMINUJÍ.....	53
3.7.1 V oblasti zvýšení příjmů.....	53
3.7.2 V oblasti snížení výdajů.....	55
3.7.3 V oblasti eliminace úvěrových rizik.....	58
4. VÝSLEDKY.....	64

4.1 ŘEŠENÍ PODLE AKTÉRŮ	66
4.2 MOŽNOSTI ŘEŠENÍ - OPTIMISTICKÝ A PESIMISTICKÝ ODHAD	68
4.3 POROVNÁNÍ A VÝBĚR KONKRÉTNÍCH VARIANT	71
ZÁVĚR	74
POUŽITÁ LITERATURA.....	75

Úvod

Moderní společnost stárne. Naděje na dožití za poslední desítky let nebývale vzrostla, klesá úmrtnost i porodnost. Výsledkem demografického vývoje je neustále narůstající podíl starých osob ve společnosti. Rychlá změna ve věkové struktuře obyvatelstva společně se stoupajícím počtem seniorů s sebou přináší nové sociální problémy, se kterými se moderní společnost musí vypořádat.

Seniorské problematice se věnuji již několik let, v poslední době především problému chudnutí seniorů a jeho souvislostem. Dlouhodobý trend stárnutí obyvatel (v ČR a dalších postsocialistických zemích na nějaký čas pozdržen) způsobuje pád důchodového zabezpečení, kdy na jednu osobu pobírající dávky starobního důchodu připadá méně než dvě osoby v produktivním věku. Lidé jsou nuceni hledat nové cesty zabezpečení na stáří, přičemž se nemohou spolehnout ani na silnou úlohu sociálního státu jako v předcházejícím období, ani na mezigenerační solidaritu v rámci rodiny, jako tomu bylo ve společnosti tradiční. Než bude nalezen nový model materiálního zabezpečení ve stáří, stávají se čeští seniori přímo ohroženi chudobou.

Chudoba seniorů má celou řadu příčin, kromě poklesu příjmů se zde výrazně promítlo například plošné zdražení bydlení během deregulace nájemného v roce 2010. Směřujeme ke stavu, kdy si senior nebude moci dovolit nákup nového domácího spotřebiče a bude pro něj obtížné zaplatit i potraviny nebo energie. Ostatní populace v naší výkonové společnosti zatím bude hromadit bohatství ve víře, že chudoba je problémem chudých a každý má zodpovědnost sám za sebe.

V této práci se chci zaměřit na velké téma poslední doby, a tím je rostoucí předlužení (nejen) seniorských domácností. Nadměrné zadlužení má v českém prostředí významný vliv na vznik chudoby, přičemž předlužením nejohroženější jsou jednopříjmové rodiny s dětmi a domácnosti seniorů. Ochránit tyto rizikové skupiny před dalším zadlužováním považuji za veřejný zájem, kterému se však do dnešního dne nevěnuje dostatek pozornosti. Jedním z důvodů mohou být protichůdné cíle různých skupin aktérů a mezery v legislativě, která má regulovat trh ve smyslu podnikání shodujícím se s dobrými mravy. Je třeba zajistit efektivní spolupráci aktérů občanského, veřejného i soukromého sektoru, zajistit vhodnou platformu pro diskuzi a posílit politické síly reprezentující zájmy ohrožených skupin obyvatel.

Diplomová práce, ve které analyzuji příčiny předlužení a typy možných řešení hlouběji rozpracovává mou seminární práci ze studia sociální politiky s cílem přispět k veřejné debatě a nabídnout nové cesty k řešení aktuálního problému předlužení jako významné příčiny chudoby starých lidí.

1. Vymezení poznávacího problému - „rostoucí předlužení osob v důchodovém věku jako příčina ohrožení chudobou“

"Vymezení veřejně politického problému ("co je problém?") označované někdy jako "definování", "strukturování" či "modelování" problému je považováno nejen za úvodní, ale také za zcela klíčový krok v analýze a tvorbě veřejné politiky." (Veselý, Nekola 2007:192) V sociálních vědách problém neexistuje samostatně, nýbrž vězí v síti příčin a zamýšlených i nezamýšlených důsledků a dílčích, nebo naopak nadřazených, problémů, které jsou ve vzájemných souvislostech. Jasně vymezení poznávacího problému se proto stává nezbytným předpokladem k jeho úspěšnému vyřešení.

Kapitola 1. částečně čerpá z mé předchozí práce Analýza příčin chudoby seniorů aneb zestárneme v ghetu (Jandová 2015) a z pokusu o analýzu problému předlužení seniorů formou seminární práce (Jandová 2014), ze které vkládám pro jasnou strukturaci problematické oblasti strom problémů a po úpravě analýzu zúčastněných aktérů (kapitola 1.3).

1.1 Problém chudoby

Poslední století se vyznačuje dramatickým vývojem průměrné délky života. "Za posledních 90 let se naděje dožití při narození prodloužila u mužů o 27,3 roků a u žen o 31 roků. Měl-li muž narozený v roce 1920 před sebou 47 let života, muž narozený v roce 2010 má před sebou 74,4 let. Muž tak získal více než čtvrtstoletí života." (Sak, Kolesárová, 2012:89) Současně probíhá prakticky ve všech západních společnostech demografická revoluce charakteristická stabilním poklesem hrubé míry porodnosti. Rychlost demografické transformace s sebou přináší nutnost vyrovnat se s řadou nových

společenských problémů, v čele s otázkou kvality života a materiálního zabezpečení ve stáří.

Jak se mění poměr mezi ekonomicky aktivní a ekonomicky neaktivní částí obyvatel ve prospěch ekonomicky neaktivních¹, začínají se západní země se potýkat s problémem chudnutí seniorů.

Lze rozlišovat různé koncepty chudoby (Krebs a kol. 1997:85-88) – subjektivní, objektivní, relativní, absolutní – podle nich také určujeme nástroje a způsoby jejího měření. Zjišťovat míru chudoby lze na základě spotřeby, na základě příjmů, nebo komplexnějšími způsoby měření, které zahrnují celkovou kvalitu života.

Podle definice MPSV „lidé žijí v chudobě, jestliže jejich příjem a zdroje jsou do té míry nedostatečné, že jim neumožňují dosáhnout životní úrovně, která je považována ve společnosti za přijatelnou. Z důvodu své chudoby mohou pocítovat četné nevýhody způsobené nezaměstnaností, nízkým příjmem, nevyhovujícím bydlením, nedostatečnou zdravotní péčí a považovat je za překážky v účasti na celoživotním vzdělávání, kultuře, sportu a rekreaci. Často jsou opomíjeni a vyloučeni z účasti na činnostech (hospodářských, sociálních a kulturních), které jsou normou pro ostatní lidi, a jejich přístup k základním právům může být omezen.“ (MPSV, 2012:8) Zároveň je chudoba stav, kdy „životní podmínky a uspokojování základních potřeb není zabezpečeno dostatečnými příjmy, a kdy tyto příjmy nelze z nějakých objektivních příčin zvýšit, (...) a kdy občan nedisponuje ani jinými zdroji či majetkem, který by mu umožnil získat prostředky ve výši, která je společností uznána jako minimální.“ (Krebs a kol, 1997:85)

Výskyt chudoby monitoruje každá země pomocí vlastních složených ukazatelů (v ČR oficiální hranice chudoby stanovená Zákonem o životním a existenčním minimu 110/2006 Sb.). K mezinárodnímu srovnání se nejčastěji používal ukazatel "míra ohrožení příjmovou chudobou", udávající podíl osob ohrožených chudobou z celkového počtu osob v populaci. Konstrukce oficiální hranice chudoby je ale problematická².

---

¹ V ČR k 31.12.2013 vypláceno 2 340 321 starobních důchodů, k 31.12.2014 pak 2 355 144, přičemž počet poplatníků na jednoho důchodce byl zatím 2,13. Pokud přičteme i pozůstalostní a invalidní důchody, snížil se počet na 1,75. (CZSZ 2014:online)

²Podle zprávy Evropského statistického úřadu z října 2013 měla ČR nejmenší procento obyvatel ohrožených chudobou ze všech států Evropské unie. Zpráva Českého helsinského výboru ve stejném roce naopak tak pozitivní není. že nezanedbatelné procento obyvatel se nachází těsně nad hranicí chudoby. Mezi roky 2010 a 2013 přibylo v ČR téměř 86 000 osob žijících v domácnostech s příjmem pod hranicí

Pokud přejdeme od relací odvozených od národní příjmové distribuce k absolutním indikátorům deprivace - deprivace v uspokojování potřeb, podmínkách bydlení a vybavení domácnosti, žebříček mezinárodního srovnání se mění a narůstá distance mezi starými a novými zeměmi EU. Možností indikace chudoby je ale neporovnatelně více. (Večerník, 2011:online) „Průkopníkem v mezinárodní komparaci“ je podle Večerníka OECD. „Při kombinaci relativních příjmů a čtyř hledisek absolutní deprivace, dosahuje chudoba v České republice dvojnásobku průměru evropské patnáctky. Nicméně stále předstihujeme Portugalsko, Řecko a těsně i Itálii. K širší definici chudoby, vypovídající srovnatelně o životních podmínkách, směřují rovněž nové analýzy Eurostatu.“ (tamtéž)

Mezi nejrizikovější skupiny ohrožené chudobou tradičně patří domácnosti nezaměstnaných a neúplné rodiny s alespoň jedním závislým dítětem. Vysokou míru ohrožení příjmovou chudobou najdeme dlouhodobě i u populace seniorů³.

Nejdramatičtější materiální situace panuje v jednočlenných seniorských domácnostech, z nichž hůře jsou na tom samostatně žijící ženy. V České republice se v roce 2012 (ČSÚ 2012, online) nacházelo cca 1,5mil⁴ domácností starobních důchodců, tedy 38% z celkového počtu domácností. Domácnostmi pracujících seniorů bylo jen 7,6% všech domácností. Obvykle byly seniorské domácnosti dvoučlenné, obývané manželským párem. Jednočlenná byla více než jedna třetina, z níž převážnou většinu (77,4%) tvořily osamělé ženy. Ze zmíněného šetření (ČSÚ 2012:online) i šetření pozdějších (ČZSZ 2016:online) vyplývá, že ve výrazně lepší finanční situaci jsou domácnosti pracujících důchodců. Objektivní i subjektivní ohrožení chudobou nejstarších skupin populace však není zanedbatelné⁵.

Nejnovější údaje z velkého šetření přináší zpráva Českého statistického úřadu Životní podmínky seniorů v Česku a v Evropě (2015). Podle ní v roce 2014 chudoba ohrožovala v Česku 14,5 procent (první hranice chudoby⁶) domácností jednotlivců nad 65 let, tedy zhruba 75 tisíc osob. (ČSÚ 2015:online) Alarmujícím výsledkem je, že "při

---

chudoby a velký počet obyvatel žije těsně nad hranicí chudoby a jsou chudobou potenciálně přímo ohroženi..“ (ČSÚ, 2013:7 in Jandová 2014:6)

³ 6,9% v roce 2014 (ČSÚ 2015:12)

⁴ V roce 2014 už téměř 1,6 mil. (ČZSZ 2015:online)

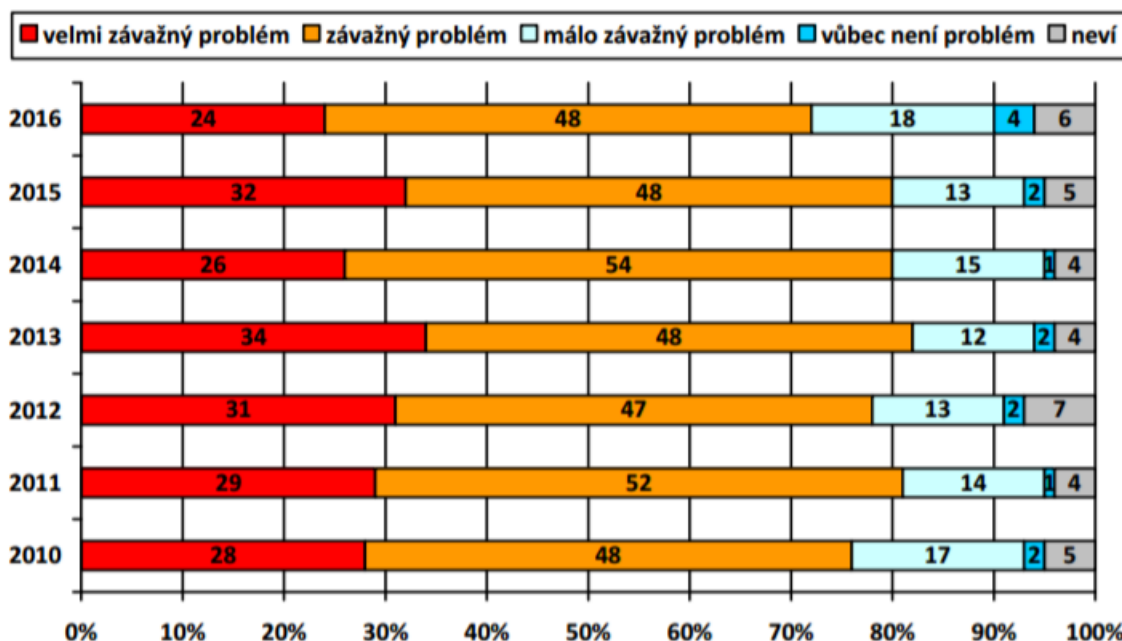
⁵ „Na dotaz, jak domácnosti vycházely se svým příjmem uvedlo potíže 65,4% domácností důchodců. Největší potíže měly jednočlenné domácnosti žen, starobních důchodkyň.“ (ČSÚ 2012, online in Jandová 2015:5)

zvýšení příjmové hranice na 70 procent mediánového příjmu - tedy na zhruba 11.550 korun měsíčně - by chudoba hrozila už 45 procentům lidí v seniorském věku, kteří jsou sami." (České noviny 2016:online podle ČSÚ 2015)

1.2 Problém zadlužení

S rostoucím zadlužením obyvatel se objevují v posledních letech další sociální problémy a nadměrné množství úvěrů začíná být odbornou i laickou veřejností vnímán jako problém.

Graf1: Závažnost problému zadlužení běžných občanů (CVVM, 2016:online):

Zdroj: CVVM SOÚ AV ČR, v.v.i., Naše společnost 11. – 18. 1. 2016, 1047 respondentů starších 15 let, osobní rozhovor.

Stejně jako u ostatních rizikových skupin populace, znamená faktor zadlužení významné ovlivnění chudoby seniorů. Pokud více než polovina seniorů v ČR těžko vychází s penězi (MF 2014:online), v případě náhlého poklesu příjmů (nejčastěji nemoc pracujících důchodců, smrt partnera), nebo nenadálého výdaje je celá tato skupina přímo ohrožena chudobou. Okamžitá potřeba finanční injekce společně s prakticky nulovou šancí získat výhodnou bankovní půjčku nutí seniora volit cestu nebankovních

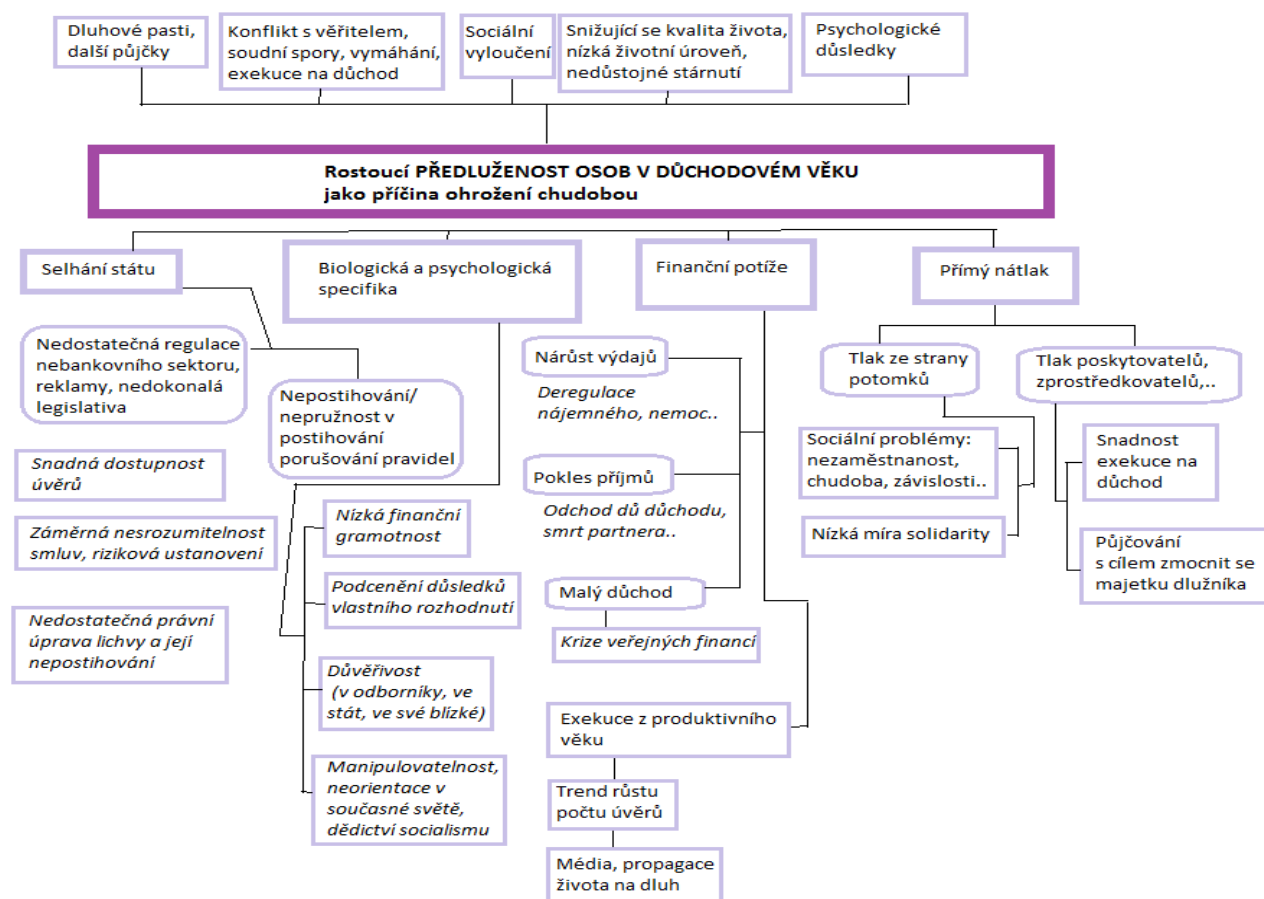
⁶První hranice chudoby = hranice příjmové chudoby 60 % mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu. Druhá hranice chudoby = hranice příjmové chudoby 70 % mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu. (ČSÚ 2015:online)

spotřebních úvěru. Za současných podmínek uzavírání těchto smluv a poskytování úvěrů dochází k vysokému riziku předlužení, dluhových pastí a chudoby.

V této práci se proto soustředím na problém předlužení a jeho vztah k chudobě seniorů v českém prostředí.

Seniorské problematice se věnuji dlouhodobě a na téma chudoby seniorů (příčiny i různé aspekty tohoto problému) jsem během svého studia vypracovala již několik krátkých prací. Jedna z nich se zabývala strukturací problému předlužení seniorů a jeho analýzou v širším kontextu (Jandová 2014). Považuji za užitečné pro ilustraci vymezení poznávacího problému z ní na tomto místě uvést strom problémů.

Obr.1 Strom problémů – předlužení seniorů, příčiny a důsledky

Zdroj: (Jandová 2014:5)

Každá forma zadlužování neproduktivních skupin populace (osob bez dostatečného příjmu) je přinejmenším problematická a má všechny předpoklady vést ke stavu předlužení, kdy dlužník není schopen své dluhy splácet (vymezení a definice

předlužení viz dále, kapitola 1.3.3). Důsledkem jsou další půjčky, dluhové pasti, chudoba, zhoršení kvality života a psychické následky. Vysoká míra předlužení s sebou zároveň nese sociální a ekonomické důsledky, které ohrožují integritu a rozvoj společnosti.

1.3 Předlužení seniorů – analýza aktérů

Situace má celou řadu příčin (viz. obr. 1 Strom problému předlužení seniorů) a ovlivňuje mnoho skupin aktérů na různých úrovních veřejného, občanského i soukromého sektoru. “Můžeme detekovat mnoho subskupin s výraznými cíli a parciálními zájmy, o jejichž prosazení různými prostředky usilují. Efektivní řešení předlužení seniorů je veřejným zájmem a pro svou palčivost a aktuálnost by měl ležet v centru zájmu veřejné politiky (kde je bohužel stále poněkud opomíjen a jeho závažnost a dopady zůstávají nedoceny.” (Jandová 2014:7)

Následující jednoduchá analýza aktérů (volně po vzoru A. Veselého (Veselý, Nekola eds. 2007:225), založená na odhadu postoje, zájmu na realizaci politiky a moci k jejímu prosazení, ilustruje přehled aktérů – jednotlivců, sociálních skupin, organizací,... - kterých se daná politika týká a pomůže nám pochopit jejich vzájemné vztahy.⁷

Tab.1 Analýza aktérů

Aktér	POSTOJ		ZÁJEM		MOC	
	Odhad	Xxx	Odhad	xxx	Odhad	xxx
Asociace firem, profesní organizace	Kladný, ale ne za cenu omezování trhu	//?	Malý – nevítají intervence státu do oblasti trhu ve veřejném zájmu	///	Střední	//?
Firmy	Propagace kvantitativní krátkodobé spotřeby, marketingový	///	Velký – zájmem maximalizace zisku, některé z firem opírají o předváděcí akce pro seniory	///	Velká - organizovanost, tlak na ekonomiku státu, jasný cíl, lobbistické skupiny,	///

⁷Nezapomínejme na vysokou míru zjednodušení. Aktérů zapojených do problematiky je celá řada, pokud chceme dosáhnout přehlednosti v tabulce aktérů, jsme nuceni slučovat aktéry do skupin, které nejsou ve všech případech homogenní v postoji, zájmu, nebo moci.

	nátlak		svou existenci ALE rozdíly napříč skupinou aktérů		vazby na politickou reprezentaci	
Bankovní finanční instituce	Neutrální	//?	Malý – řešení není prioritou	//?	Velká – politika bank ovlivňuje stávající praxi (politika neposkytování nízkých úvěrů př.)	///
Nebankovní poskytovatelé úvěrů	Záporný – nechtějí regulaci jejich prostředků dosahování zisku	///	Velký – hlavním zájmem maximalizace zisku bez ohledu na prospěch ostatních, neregulované prostředí jim vyhovuje	///	Střední – jasný záměr, možná vhodné vazby na některé úrovně politické reprezentace X málo nástrojů ovlivňování VP	/??
Exekuční a vymahatel. agentury	Záporný	///	Velký – stávající praxe je v jejich zájmu	///	Střední	/??
Poradenské společnosti	Neutrální/záporný – cílem je pomáhat klientům (bohatší populace znamená pracovní příležitosti), mj. z půjčování pramení nepřímo jejich zisk	/??	Velký – zisk ze zprostředkování úvěrů	//?	Malá – chybějící nástroje na samostatné prosazení svých zájmů ve VP, jediné ve spolupráci s jinými aktéry	/??
Senioři	Kladný – jsou přímo ohroženi problémem	///	Velký – kladný dopad při implementaci, stoupenutí kvality života	///	Malá – malá schopnost a ochota se organizovat, účinně se bránit, prosadit své zájmy	///
ČNB	Neutrální, kladný – kontrola, dohled nad pravidly	//?	Malý – není hlavní priorita, pouze jedna z oblastí zájmu	/??	Malá – nedostatek personálních i finančních zdrojů na řešení problematiky	/??
ČOI	Neutrální, kladný – kontrola	//?	Malý – není hlavní priorita, podhodnocení		Malá	/??
Nadnárodní instituce (EU, WB, OSN..)	Kladný – Kvalita života, lidská práva	///	Malý – příliš dílčí problém	//?	Střední – existence nástrojů pro globální ovlivnění problému X v ČR malá tradice funkčního řešení problémů touto cestou	///
Ministerstva (MV, odb. prevence kriminality, MPSV, Komise pro sociální začleňování, MF, Expertní skupina pro	Veřejný zájem	///	Střední – priority	//?	Velká - při optimálním využití personálních a finančních zdrojů	///

finanční sektor – ochrana spotřebitele, pracovní skupina pro finanční vzdělávání...), MPO						
Obce, kraje	Kladný	//?	Malý – problém není primárně problémem obcí (historická tendence přenechávat řešení problémů státní úrovni, namísto nadnárodní a regionální)	//?	Malá – nerozvinuté nástroje pro intervenci, nezkušenost, nefunkční spolupráce s dalšími aktéry	///
Úředníci	Neutrální – jsou v práci, rutinní řešení, plnění nařízení shora	///	Malý – zájem úředníků leží většinou mimo problematiku, kterou řeší	/??	Velká – jsou prostředníky mezi tvůrci a příjemci politiky, interpretují politiku	//?
Politické strany	záleží na politické ideologii	///	Malý – zájem je usilování moc	//?	Střední – nemohou zklamat „své“ voliče a politické přesvědčení	//?
Občanská sdružení, neziskové organizace	Kladný – advokačnické skupiny, vznik za tímto účelem	//?	Velký – hlavní oblast činnosti	///	Malá – nefunkční spolupráce s jinými orgány, neefektivita činnosti, malé zdroje	//?
Média	Neutrální – různé interpretace	//?	Senzace, malý zájem na řešení	//?	Velká – zdroj (výběrových) informací a interpretací	///
Školy a univerzity	Neutrální, kladný	//?	Malý – přetrvávání problému ani implementace politiky se přímo nedotýká	//?	Střední/velký – spoluurčují hodnotový rámec spol., vzdělávání studentů i veřejnosti, vlastní nástroje k ovlivňování VP	/??
Společnost	Protichůdné zájmy	//?	Malý – problém zastíněn mnoha jinými, malá společenská zodpovědnost	//?	Malá – neefektivita, neochota X potenciálně velká – sociální kontrola!	/??

xxx – spolehlivost odhadu: /// plně spolehlivý odhad, //? vcelku spolehlivý odhad, /?? informované dohady, ??? nepodložené dohady, nutné ověřit

Zdroj (Jandová 2014:7)

1.3 Definování základních pojmů

1.3.1 Co je to stáří

Co pojem stáří obecně znamená není snadné přesně určit. Neexistuje univerzální definice, liší se podle typu materiálu a oborového zaměření autora.

Stáří můžeme vymezit chronologickým věkem jako poslední fází životního cyklu, biologicky, jako stav organismu, psychologicky, jako stav duševních funkcí, sociálně, jako soubor sociálních rolí jedince a způsobů chování a očekávání, které má společnost k příslušníku věkové skupiny. Ondrušová (2011:16) například vymezuje 3 kategorie, podle kterých lze stáří určit – kalendářní věk, věk biologický a věk sociální.

Kalendářní věk periodizuje od 60. let minulého století Světová zdravotnická organizace periodizuje tři stupně, se kterými se i podle Ondrušové většina autorů identifikuje: věk 60-74 let (rané nebo počínající stáří, období 75-89 let (vlastní stáří/osoby pokročilého, případně vysokého věku), a 90 a více (označováno jako dlouhověkost). Biologický věk namísto toho vypovídá o celkovém stavu organismu, je to označení míry involučních změn, které je však třeba nezaměňovat se změnami způsobenými nemocemi. Věk sociální je charakterizován společenskou rolí osoby, přičemž za počátek sociálního stáří je považován vznik nároku na starobní důchod. (Ondrušová 2011:16)

Ve výzkumných zprávách, národních strategiích a dalších materiálech použitých pro zpracování následujícího textu je za skupinu seniorů označována populace věkové skupiny 65+, při výběru respondentů pro expertní šetření jsem se řídila zákonným nárokem na pobírání starobního důchodu.

1.3.2 Kvalita života ve stáří

Kvalita života je pojmem často skloňovaným ve veřejných i odborných diskurzích, definice konceptu se však opět liší podle oboru, jež s ním pracuje (sociologie, ekonomie, psychologie, medicína).

Sociologie sleduje jako identifikátor kvality života především životní úroveň. (Balogová, Žumárová, 2009) Moderní výzkumy zahrnují sledování kvality života, a to v rámci národních populací i mezinárodně.

Srovnávací mezinárodní výzkumy realizuje především Světová zdravotnická organizace. WHO definuje kvalitu života jako to, jak člověk vnímá své postavení v životě v kontextu kultury, ve které žije, a ve vztahu ke svým cílům, očekáváním, životnímu stylu a zájmům.” (WHOQOL Group in Orley 1994:43 in Ondrušová 2011:48)

Kvalitu života můžeme hodnotit subjektivně (psychická pohoda a celková spokojenost) nebo objektivně (sociální a materiální podmínky života a fyzické zdraví). (Ondrušová 2011) V souvislosti s kvalitou života seniorů dnes ale řada autorů (př. Haškovcová 2010:254) zdůrazňuje, že kvalita života není nutně podmíněna tělesným zdravím.

1.3.3 Předlužení

Zadlužení českých domácností roste, napříč všemi skupinami obyvatel. Zatímco firmy jsou opatrné a zadlužení podniků zaznamenalo na počátku roku pokles, dluhy domácností rostou a stejný vývoj lze očekávat i do budoucna. (ČNB cit. [2016-04-25]) Podle Krušinské můžeme mluvit o tzv. pozitivním zadlužení, kdy klient rozumí závazkům v době vzniku, je schopen je splácet, nebo závazek vzniká s cílem vytvořit další hodnotu, jako například za účelem podnikání nebo investice, nebo v případě bytové výstavby (především úvěry na bydlení, hypoteční úvěry a úvěry ze stavebního spoření).

Spornější pak jsou půjčky na statky okamžité spotřeby, půjčky k zaplacení předchozích půjček, půjčky uzavřené pod tlakem nebo za podvodných či rizikových podmínek a půjčky uzavřené bez plného vědomí závazků, které jím vznikají. Mezi negativní zadlužení zpravidla patří spotřebitelské úvěry od nebankovních finančních institucí. Extrémním případem je lichva. Není-li osoba schopna plnit své závazky, obvykle z důvodu, že její příjmy nepostačují krýt výdaje, mluvíme potom o tzv. „předlužení.“ (Krušinská, 2013:2 in Jandová 2014:7) Následkem předlužení dlužníci nejsou schopni své dluhy splácet, upadají do dluhových pastí, jsou ohroženi chudobou a sociální exkluzí.

1.3.4 Finanční gramotnost

Z definice ministerstva vnitra České republiky je finanční gramotnost „soubor znalostí, dovedností a hodnotových postojů občana nezbytných k tomu, aby finančně zabezpečil sebe a svou rodinu v současné společnosti a aktivně vystupoval na trhu finančních produktů a služeb. Finančně gramotný občan se orientuje v problematice peněz a cen a je schopen odpovědně spravovat osobní/rodinný rozpočet, včetně správy finančních aktiv a finančních závazků s ohledem na měnící se životní situace.“ (MV, 2008:37)

V materiálech MFČR v sobě ještě finanční gramotnost zahrnuje 3 složky: gramotnost peněžní, cenovou a rozpočtovou. S finanční gramotností se úzce "pojí gramotnost numerická (z hlediska gramotnosti finanční se to týká především využití matematického aparátu k řešení numerických úloh se vztahem k financím), gramotnost informační (jako schopnost vyhledat, použít a vyhodnotit relevantní informace v kontextu) a gramotnost právní (jako orientace v právním systému, přehled o právech a povinnostech a také možnostech, kam se obrátit o pomoc). Rozvoj těchto gramotností je současně prostředkem k vytváření a posilování ekonomického, právního a politického myšlení občanů." (MFČR 2010:11)

Význam finanční gramotnosti v poslední době zmiňuje řada akčních plánů a národních strategií a její zvyšování je oblíbeným nástrojem implementovaných politik (mj. také součástí doporučení EU členským státům v rámci Evropského roku boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení 2010).

1.3.5 Veřejný zájem

Cílem všech aktivit veřejné politiky je naplňovat veřejný zájem, proto se ho pokusíme zde definovat.

„Sociální politika je celou svou podstatou zaměřována ve prospěch lidí a k jejich užítku. (...) Pro pojetí, obsah, cíle a úkoly státní sociální politiky je proto rozhodující nejen teorie, ale i konkrétní postoje a chování obyvatelstva. (...) Rozdílné kvalitativní vlastnosti lidí a jejich diferencované postavení ve společnosti v zásadě vylučuje jednotu názorů a chování ve vztahu k sociální politice vůbec a k sociální politice státu

obzvláště.“ (Krebs a kol., 1997:35) Na stejný problém narážíme při snaze definovat veřejný zájem.

Konflikt zájmů jednotlivců a sociálních skupin komplikuje shodu ohledně definice a způsobuje, že „samotné vymezení toho, co je (resp. co má být) veřejným zájmem, je tedy živým sociálním a politickým procesem: v demokratické společnosti konformním s jistými pravidly, jak vést diskuzi o tom, co veřejným zájmem je a co jím už není, jak se na takovém vymezení shodnout a jak veřejný zájem v praxi uplatňovat a chránit.“ (Potůček a kol, 2005:12)

Parciální zájmy jsou spojeny se silným hodnotovým nábojem, který ovlivňuje diskuzi. Veřejné zájmy se stávají předmětem vyjednávání, stejně tak se můžeme setkat s konfliktem různých „veřejných zájmů“. Proces jejich identifikace, formulace, prezentace, uznávání a uspokojování je předmětem veřejné politiky. Má-li být například v demokratické společnosti za veřejný zájem uznáno to, co si přeje většina, jak potom zohlednit práva menšin? (Jandová, 2013:15)

„V každém případě jsou obec, instituce občanské společnosti a stát těmi institucemi, které nabízejí institucionální mechanismy pro artikulaci, agregaci a koordinaci, případně i realizaci dílčích zájmů do podoby, v níž je už užitečné hovořit o zájmech veřejných. Významná je ovšem komplikace daná institucionálním zprostředkováním těchto veřejných zájmů: úřady a úředníci mají také své zájmy, které vstupují do politického procesu identifikace a uspokojování toho, co se dotýká veřejného zájmu.“ (Potůček, 2005:12)

1.3.6 Koncept lidských práv

"Uznání legitimacy práv člověka a jejich prosazování je základním předpokladem pro fungování společnosti. „V egalitářském výkladu zahrnují základní zájmy lidí podmínky normální existence, možnost volit z různých činností či vztahů, ochranu proti znevýhodněním, která sami jedinci nemohou ovlivnit. Lidská práva lze odvozovat a definovat podle toho, jaké lidské zájmy jsou vnímány a uznány jako základní.“ (Potůček, 1995:43) Na Evropské úrovni jsou lidská práva definována Listinou základních práv a svobod. Na národní i nadnárodní úrovni je dodržování lidských práv střeženo mnoha institucemi (Ústavní soud ČR, Organizace pro lidská práva, Evropská komise pro lidská práva, Liga lidských práv..)" (Jandová 2015:9)

1.3.7 Koncept chudoby

Definice chudoby a způsoby jejího zkoumání jsou podrobněji uvedené již v kapitole vymezující poznávací problém (viz. kap. 1.1 Problém chudoby)

2. Stanovení výzkumného předmětu, výzkumného cíle, výzkumných otázek a metodického postupu

Tato diplomová práce pojednává o stavu zadlužení nejstarších kohort populace České republiky, který úzce souvisí s mírou chudoby této části obyvatel. Česká republika má v řešení problému chudnutí seniorů zřejmé rezervy, i přes četnost výzkumů na téma chudoby, realizované organizacemi po celém světě. Celosvětový význam mají zejména šetření WHO a OECD, v Evropě výkumy EUROSTATu, šetření pod záštitou Evropské unie EU-SILC (The European Union Statistics on Income and Living Conditions), v Americe USAID (United States Agency for International Development) a specializované organizace jako Institute for Research on Poverty na Wisconsin-Madisonské univerzitě. V roce 2015 dokonce ekonom Angus Deaton za empirické šetření a analýzu spotřeby a chudoby získal Nobelovu cenu.

Pravděpodobně nejvíce se výzkumům na téma chudoby a předlužení věnují Spojené státy, jak výsledky, tak i nástroje pro odstranění problému a realizované politiky jsou ale pro aplikaci v českém prostředí obtížně použitelné, především díky značně odlišné historické a kulturní zkušenosti. Vývoj výzkumu chudoby v českých zemích popisuje např. J. Večerník (Večerník, 2011:online), četnost výzkumných šetření na téma chudoby vzrostla po roce 2010, který byl Evropským rokem boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení. V posledních letech už v ČR probíhají i samostatné výzkumy na téma dluhů a míra zadlužení je sledována také v rámci velkých šetření. Informace veřejně poskytují data ČSÚ, zprávy ČSSZ, šetření pro ČNB a další pravidelná šetření (př. Centra pro výzkum veřejného mínění - poslední z ledna 2016).

2.1 Cíle práce

MF ve spolupráci s MMR dlouhodobě podniká kroky pro eliminaci zadlužení a chudoby starých lidí – první zásadní krok, označení problematické skutečnosti za problém zasluhující řešení, tedy již proběhl, a to i na vládní úrovni. Přesto se domnívám, že zde stále existuje prostor pro zlepšení, a že v současnosti nejsou využívány všechny dostupné cesty k odstranění problému.

Mým záměrem je proto vypracovat co nejucelenější přehled možných řešení problému předlužení seniorů v ČR a vybrat poté ty oblasti, ve kterých může zasáhnout svými nástroji veřejná politika. S ohledem na tuto skutečnost byly stanoveny následující cíle⁸:

2.1.1 Struktura cílů – Předmět zkoumání a výzkumné cíle

PŘEDMĚT ZKOUMÁNÍ: Nalézt řešení problému předlužení a předlužování seniorů v České republice.

Cíl 1: Na základě empirické analýzy problému prozkoumat oblast příčin a následků, jejichž odstraněním lze snížit podíl předlužených osob v důchodovém věku.

Cíl 2: Typizovat možné varianty řešení a určit, které je možné použít v rámci veřejné politiky.

Cíl 3: Formulovat konkrétní varianty řešení v rámci jednotlivých oblastí a pokusit se odhadnout možnost jejich uvedení do praxe.

Společným předpokladem pro dosažení cílů je porozumět stávající problematické praxi.

Výstupem celé práce budou závěry a doporučení pro oblast teorie a praxe veřejné politiky ČR v oblasti řešení problematické praxe předlužování osob v

---

⁸U zde uvedených cílů a je termín cíl používán jako cíl práce nebo přínos práce. V terminologii veřejné politiky někdy "cíle jsou předjímané (očekávané) stavy, v nichž je vyjádřen budoucí efekt veřejné politiky" (Paterová in Veselý, Nekola eds., 2007:237) Jejich formulace zpravidla zahrnuje i hodnocení dosažení (př. snížení počtu nově vzniklých úvěrů v roce 2018 o 20% oproti roku 2015.). Pojmu cíl dle veřejněpolitické definice se v práci odpovídá spíše pojem „varianta řešení“.

postproduktivním věku. Hlavním přínosem práce by však mělo být přispění ke společenské diskuzi. Má upozornit na problém, systematizovat způsoby jeho řešení a hledat nové cesty k jeho eliminaci.

2.1.2 Výzkumné otázky

- Ve kterých oblastech můžeme hledat příčiny problému předlužení? Jaké jsou hlavní příčiny?

- Jaké možnosti nabízí veřejná politika k řešení problému předlužení seniorů? Které z příčin můžeme nástroji veřejné politiky efektivně eliminovat?

- Jakou veřejnou politiku (politiky) v současnosti uplatňuje ČR k řešení problému předlužení seniorů? V čem spočívají nedostatky?

- Jaké konkrétní varianty politiky můžeme navrhnout k řešení problému?

- Jaké jsou přednosti a slabiny formulovaných řešení? Které skupiny obyvatel dané řešení zvýhodňuje? Co je překážkou a rizikem implementace jednotlivých řešení?

V jednotlivých fázích analýzy si opakovaně kladu tyto otázky, přičemž se na ně snažím pohlížet z mnoha perspektiv (k tomu má sloužit jednak kombinování zdrojů získávání informací, jednak dotazování respondentů zastupujících různé skupiny aktérů). Měli bychom se tak dobrat konzistentních výsledků a naplnit výše stanovené cíle.

2.2 Metody

V první části následující kapitoly uvádím nejprve použité metody v jednotlivých fázích práce – vymezení problému, hledání cílů, sběr a analýza dat, konstrukce výstupů a jejich porovnání. Další části kapitoly o metodách pak věnuji výzkumu v terénu a sběru primárních dat.

Pro samotný výzkum jsem zvolila smíšený design, a to **expertní rozhovory s klíčovými aktéry**, které budou v rámci celé práce doplňovat, vysvětlovat, potvrzovat i

polemizovat informace získané **obsahovou analýzou** a několikaletým sledováním tématu v sekundárních zdrojích.⁹

2.2.1 Metody uplatněné v jednotlivých fázích práce

a) Fáze vymezení problému

Předlužování a předlužení starších lidí úzce souvisí s četnými okolnostmi a nelze k němu přistupovat po vytržení z kontextu. Pro strukturování spleť sítě souvisejících problémů využívám **strom problémů**. Strom problémů pomáhá identifikovat primární a sekundární problémy a graficky znázorňuje jejich vzájemné vztahy souvislostí, příčin a následků. (Veselý, Nekola eds. 2007). Při vymezení problému zohledňuji také zúčastněné aktéry, jejichž zájmy problematiku přímo ovlivňují. **Analýza aktérů** nabízí přehled zúčastněných aktérů, snaží se vystihnout postoj, zájem a vliv všech institucí, zájmových skupin a skupin obyvatel zasahujících do problematiky a těch kterých se problematika týká. Analýzu aktérů provádím opět podle návodu Arnošta Veselého (Veselý, Nekola eds. 2007.)

b) Fáze hledání cílů

Metodou hledání konkrétních cílů a tvoření kritérií pro porovnávání variant politiky je **brainstorming**, vycházející z intuice, studia literatury a cílů stanovených již existujícími strategickými dokumenty dané oblasti. Navrhované směry řešení a jednotlivé konkrétní varianty politiky budou porovnávány **vícekritériální analýzou**, volně podle Ochrany (Ochrana, 2007) a Veselého (Veselý, 2007)

c) Fáze sběru dat

Ch.W.Mills nás učil při poznávání sociologických (i veřejně politických) problémů uvažovat v souvislostech a usilovat o ucelený výklad. K němu se dopracujeme, využíváme-li k inspiraci pro poznávání vše co přináší běžný život, od něhož nelze poznání oddělovat. V duchu idey imaginativního výzkumníka (Mills 2002:211-244) využívám co nejširší škálu typů pramenů.

---

⁹Výzkumu v terénu, způsobu výběru respondentů a provedení rozhovorů jsou věnovány podkapitoly 2.2.2 až 2.2.5

V oblasti předlužení seniorů existuje již relativně velké množství informací: statistická data ČSÚ, ČNB aj., výzkumná šetření, vyjádření expertů (odborná pojednání, články z odborných časopisů, vyjádření pro média, záznamy z jednání organizací), návrhy politických opatření, akční plány, strategie a metodiky (ČR i ostatních zemí, materiály na nadnárodní úrovni), stávající nebo navrhovaná legislativa, dokumenty pracovních skupin a dalších poradních orgánů výkonné moci. Soustředím se tedy jak na **vlastní výzkum a sběr primárních dat** (o něm podrobněji v následujících podkapitolách), tak na **smysluplné použití dat stávajících**. Sekundární data získávám studiem dokumentů a používám je volně na způsob diskurzivní analýzy (Beneš, Drulák ed. 2008:93). Zjištění pak kombinuji s kvalitativní analýzou polostrukturovaných rozhovorů z vlastního šetření. Za odborníky/experty obecně považuji ty, kteří jsou v častém přímém styku s problematickou praxí¹⁰. O výběru dotazovaných a realizaci výzkumu podrobněji v části 2.2.2-2.2.6.

Od kombinování studia dokumentů s expertními rozhovory si slibuji dosažení větší komplexnosti práce, koherentního poznání a doplnění chybějících informací.

d) Fáze identifikace a zhodnocení variant

Jedním z výstupů diplomové práce jsou konkrétní návrhy veřejné politiky, jejich vzájemné porovnání a hodnocení, ideálně i s doporučení vhodných nástrojů k dosažení cílů. Typy řešení budou hodnoceny jak z pozice jednotlivých aktérů (pravděpodobná míra souhlasu/nesouhlasu s každou z variant), tak vícekritériální analýzou, která modeluje implementaci každé z politik.

Vícekritériální analýzu volím podle Veselého, vzhledem ke komplikovanosti problému a rozmanitosti stanovených cílů. Hodnotící kritéria vybírám úvahou, podpořenou texty Arnošta Veselého, dokumenty MMR ČR a MF ČR.

“Ve veřejné politice zpravidla užívaná kritéria hodnocení jsou definovaná Bardachem a rozdělená do 4 kategorií: technická proveditelnost, ekonomické a finanční možnosti, politická životnost, administrativní operabilita.” (Bardach 1972:2016 in Veselý, Nekola 2007:240). Oblast veřejné politiky je polem kompromisů. Musíme

---

¹⁰tj. seniory, pracovníci občanských poraden a dalších institucí činných v oblasti styku s cílovou populací. Námětem pro další výzkum, jenž se objevil v průběhu sběru dat, je šetření mezi respondenty pohybujícími se v oblasti rozhodování a v oblasti konečné implementace veřejných a sociálních politik.

hledat vhodný poměr mezi účinností a hospodárností navrhovaných politik. Vyjednávání o tomto poměru je zpravidla časově náročné a různé politické subjekty v tomto bodě zastávají odlišnou pozici. Je proto třeba zvážit také politickou průchodnost, aby vítězná varianta řešení mohla dosáhnout implementace. Další překážkou v implementaci by mohla být nadměrná administrativní náročnost, proto musíme vzít v úvahu technickou snadnost či neschodnost provedení. V oblasti veřejné politiky máme neustále na paměti veřejný zájem a parciální zájmy, které se do procesu tvorby politiky promítají, ptáme se tedy také po spravedlnosti a dodržení veřejného zájmu. Poslední naše otázka se ptá po uskutečnitelnosti. "Šesté kritérium, přestože u mnoha variant může kopírovat výsledky K2 nebo K5, je zvoleno z důvodu vyřazení neproveditelných nebo špatně proveditelných variant (z jakéhokoli důvodu) ještě během analýzy – přestože je vhodné vyřadit nereálné varianty ještě před přikročením k tomuto kroku." (Veselý, Nekola eds., 2007:238-243)

Dostáváme tedy 6 kritérií, která použijeme pro modelování rozhodování (Potůček eds. 2006:162) o jednotlivých variantách. U každého kritéria si pokládáme sérii otázek, na jejichž základě přiřazujeme variantám známky nebo pořadí.

K1 – Účinnost

= do jaké míry bude mít varianta zamýšlené následky ve prospěch splnění cílů.

Otázky: V jaké míře může být dosaženo cílů? Jak významné výsledky očekáváme? Přineslo by použití jiných nástrojů lepší výsledky?

K2 - Hospodárnost

= efektivita, maximalizace užitků za minimálních vynaložených zdrojů, finanční proveditelnost.

Otázky: Budou výsledky úměrné vstupům? Je možné za stejnou cenu dosáhnout lepších výsledků? Je varianta finančně proveditelná (lze sehnat požadované prostředky)? Jak vysoká je míra finančních nákladů navrhovaného řešení?

K3 - Politická průchodnost

= míra, do jaké je navrhované řešení akceptovatelné pro rozhodovatele a vykonavatele.

Otázky: Je varianta přijatelná pro jednotlivé aktéry? Je pro klíčové aktéry relevantní? Má šanci na schválení a implementaci? Je ve shodě s předpisy a legislativou?

K4 – Spravedlnost

= rovný přístup, sociální spravedlnost. Míra, do jaké je navrhované řešení spravedlivé pro cílovou skupinu, aniž by upírala práva jiné skupině aktérů.

Otázky: Je varianta ve shodě s veřejným zájmem? Jsou v rámci možností rovnoměrně rozložené její náklady a přínosy mezi jednotlivé skupiny? Nepoškozuje varianta výrazně některou zájmovou skupinu?

K5 - Administrativní náročnost

= obtížnost implementace daného řešení.

Otázky: Existuje dostatečná vzájemná propojenost klíčových institucí? Můžeme mít k dispozici dostatečné personální zdroje? Odpovídají schopnosti zaměstnanců zamýšlenému řešení?

K6 - (Ne)snadnost provedení

= věcná uskutečnitelnost

Otázky: Je dané řešení reálné?

Kritéria budeme vážit podle důležitosti v tomto poměru: K1 35%, K2 20%, K3 10%, K4 20%, K5 5%, K6 10%.

2.2.2 Výzkum v terénu – Použitá metoda

Informace z terénu získávám pomocí individuálních polostrukturovaných rozhovorů s experty, kteří jsou s problematikou předlužování v nejužším kontaktu. Typově se rozhovory blíží hloubkovým rozhovorům podle R. Švaříčka (Švaříček, Šedřová 2007) nebo rozhovorům pomocí návodu, jak je popisuje J. Hendl (2005). Umožní výzkumníkovi proniknout hlouběji do tématu, doptat se na zajímavé oblasti, které se v průběhu rozhovoru vynoří a nepředstavují příliš velký tlak pro respondenta.

Hlubkové rozhovory nejsou vhodným samostatným nástrojem pro získávání reprezentativních tvrzení, naproti tomu nám však poskytnou pohled do nedostatečně prozkoumaného terénu, pohlédnout pod povrch a uvažovat všechna fakta v kontextu, což by mělo pomoci zmapovat co nejkomplexněji oblast možných řešení problému předlužování starých lidí v České republice. Více než četnost výskytu jednotlivých tvrzení sleduji ve výpovědích respondentů zajímavé myšlenky, nové úhly pohledu, a usiluji o to, nechat si svými experty odkrýt co největší oblast sociální reality, ve které se, každý ve své roli, pohybují.

2.2.3 Výzkum v terénu - Příprava rozhovoru a plán dotazování

Kontaktovaní experti byli zástupci 3 sociálních skupin: a) pracovníci neziskového sektoru v oblasti pomoci zadluženým seniorům (pracovníci Občanských poraden), b) zaměstnanci nebo podnikatelé v soukromém sektoru v oblasti nabízení úvěrů seniorům a c) zadlužení senioři (rozhodující pro zařazení do výzkumu je vznik nároku na pobírání starobního důchodu).

Ve vztahu k výzkumným otázkám byla pro každou ze tří skupin dotazovaných sestavena osnova tematických okruhů, na které se v průběhu dotazování chceme zaměřit. "Tento návod má zajistit, že se skutečně dostane na všechna pro tazatele zajímavá témata. (...) Pomáhá udržet zaměření rozhovoru, ale dovoluje dotazovanému zároveň uplatnit vlastní perspektivy a zkušenosti. " (Hendl 2005:174) Případné odbočování od osnovy je tedy žádoucí, pokud je stále vztaženo k základnímu tématu.

- 1) Tematické okruhy pro skupinu respondentů "pracovníci občanských poraden" a body, na které se výzkumník doptává:

A - O mně a výzkumu

- úvodní otázky, poděkování, nastínění průběhu rozhovoru, domluva o nahrávání, uveřejnění a anonymitě

B - O osobě respondenta

- Jak dlouho tu pracujete?

- Proč právě práce v poradně?

- Jaké máte dosažené vzdělání?

C - O poradně

- Jestli tomu dobře rozumím, jste samostatná občanská poradna, která je členem Asociace, která vás sdružuje. S nimi nějak spolupracujete? Společné postupy? Financování?

- Jak vlastně taková poradna funguje? Co nabízíte? Jak se k vám klient dostane? Myslíte, že jste dostupní?

- Kdo k vám chodí? Jaký věk? Muži/ženy? S jakými problémy nejčastěji? Vedete si statistiky?

- Chodí k vám klienti jednorázově, nebo opakovaně? Dochází k nějaké zpětné vazbě? S jakými výsledky pomáháte?

D – Problém zadlužení a jeho řešení

- Já se zabývám dluhovou problematikou. Přicházejí k vám klienti s tímto problémem? Je to časté/ojedinělé?

- Co způsobuje zadlužení (starých) lidí? (Jaké jsou podle vás příčiny zadlužení? Je rozdíl u seniorů? Příklady, jak se senioři do situace dostanou)

- Jak zadlužení (starých lidí) předcházet? Máte nějakou teorii, co by takovým lidem mohlo pomoci?

- Co by se mohlo zlepšit ze strany státu, v čem pocítujete nedostatky? A ze strany společnosti? Co by mohli ovlivnit ti (staří) lidé sami?

- Za jakých podmínek byste jim vy jako organizace mohli efektivněji pomoci?

- S jakými potížemi se potýkáte jako poradna? Je dost peněz? Lidí? Vzdělaný personál? Co by vám pomohlo?

2) Tematické okruhy pro skupinu respondentů "nebankovní poskytovatelé úvěrů"¹¹:

A - O mně a výzkumu,

- úvodní otázky, poděkování, nastínění průběhu rozhovoru, domluva o nahrávání, uveřejnění a anonymitě

¹¹ Nechat respondenty této skupiny pokud možno volně mluvit, existuje málo dostupných informací o probírané oblasti a otázky by mohly zbytečně zavádět.

B - O osobě respondenta

- Jak dlouho zde pracujete? Vzdělání? Proč právě tento obor?

C - O společnosti

- Jak funguje vaše společnost? Jakým způsobem podnikáte? Jak získáváte klienty?

- Etické dilema?

- Spatřujete nějaké (př. legislativní) překážky ve svém podnikání?

D- Problém zadlužení

- Já se zabývám dluhovou problematikou. Víte o tomto problému? Jak se k němu stavíte?

- Co způsobuje zadlužení (starých) lidí? (Jaké jsou podle vás příčiny zadlužení? Je rozdíl u seniorů?)

- Vidíte v předlužení problém? Pokud ano, jak zadlužení (starých lidí) předcházet? Máte nějakou teorii, co by takovým lidem mohlo pomoci?

3) Tématické okruhy pro skupinu respondentů "zadlužení seniorů":

A - O mně a výzkumu

- úvodní otázky, poděkování, nastínění průběhu rozhovoru, domluva o nahrávání, uveřejnění a anonymitě

B - O osobě respondenta

- Věk? Vzdělání? Povolání? Typ domácnosti?

- Subjektivní pocit štěstí? Subjektivní míra chudoby? "Jak se vám žije?"

C - O problému

- Názor na zadlužení. Příčiny? Důsledky? Dávat pozor na souvislosti.

- Osobní příběh. Máte pocit, že jste předlužený(á)? Jak dluhy vznikly?

- Co se zadlužením změnilo ve vašem životě?

- Co se s tím dá ve vašem případě dělat? Co pro zbavení se dluhů skutečně děláte?

- Slyšel(a) jste o Občanských poradnách? Víte, co to je? Víte, že jsou zdarma? (Jak jste se o nich dozvěděl(a)?)
- Jak zadlužení (starých lidí) předcházet?
- Jaké jsou podle vás překážky? Co by se mohlo zlepšit ze strany státu? Rodiny? Společnosti?

2.2.4 Výzkum v terénu - Výběr a kontaktování respondentů

Respondenty kontaktuji ze 3 oblastí – pracovníky Občanských poraden, samotné seniory a, jako zástupce druhé strany, pracovníky firem, jejichž podnikání je postaveno na seniorských klientech a předpokládá uzavírání úvěrů. Výběr respondentů byl založen především na jejich ochotě účastnit se výzkumu. Provádím hloubkové rozhovory a nechávám respondenty pokud možno volně vyprávět, což by mělo zajistit hlubší vhled do problematiky a pochopení vnitrokontextových vazeb. V rámci této práce nerealizuji šetření na reprezentativním vzorku, nelpím tedy na striktně metodologicky propracovaném výběru respondentů. Všichni byli s ohledem na dostupnost bez speciálního vzorce náhodně kontaktováni metodou nabalování a využitím personálních vazeb.

V období březen 2016-květen 2016 jsem uskutečnila 4 rozhovory s pěti pracovníky občanských poraden (zaměstnanci OP Praha 1, Praha 3, Praha 4, OP Turnov, vedoucí OP Praha 1), 5 rozhovorů se zadluženými seniory (Irena 75, Josef 69, Miroslava 68, Jiří 79 a Marie 70) a nakonec pouze jeden rozhovor s nebankovním poskytovatelem úvěrů.

Mezi skupinami respondentů se ukázaly značné odlišnosti v ochotě účastnit se šetření i v průběhu rozhovoru. V případě Občanských poraden jsem se setkala s velmi vstřícným přístupem a ochotou o problému se mnou hovořit. Rozhovory jsem realizovala průběžně, když organizace zareagovaly. Nutno podotknout, že respondenti vystupovali za svoji osobu a sdělovali soukromý názor, ne postoj konkrétní poradny, nebo celé asociace. Plánem bylo uskutečnit rozhovor s 8 zástupci pracovníků OP. Po čtyřech rozhovorech (3 v rámci prahy, 1 v Libereckém kraji) s dohromady 5 respondenty ale došlo k nasycení, odpovědi se neustále opakovaly, osobní názory už nepřinášely k tématu nové informace.

Pracovníci občanských poraden jsou každý den ve styku se zadluženými lidmi a často seniory. Jsou obeznámeni s psychosociálními specifiky seniorů, vědí, jakým způsobem s nimi komunikovat, jaké mají potřeby, s jakými obtížemi přicházejí, co vnímají jako problém a jak jim pomoci. Jsou to ti, kterým senioři (často velmi obsáhle) vyprávějí problematickou událost svými očima, a kteří potom jako prostředníci mezi "bezradným člověkem s problémem" a "systémem" pomáhají situaci řešit v rámci platných právních nástrojů. Kontaktovat tuto skupinu respondentů bylo nejsnazší, neboť seznamy Občanských poraden (případně jiných poradenských center) a kontakty na ně jsou na internetu volně dostupné.

Zadlužení senioři jsou skupinou, ke které není vyloženě obtížné se dostat, je ale třeba k ní velmi citlivě přistupovat a mít na paměti určitá psychologická a sociální specifika této skupiny. Zkontaktovala jsem se s celkem pěti respondenty splňujícími podmínky, 2 z nich jsou zadlužení již z období před důchodem. Společným jevem pro tuto skupinu respondentů je nutnost ze strany výzkumníka záměrně zkracovat rozhovor a být ve střehu před častým odbočováním od tématu.

Kontaktovat pracovníky firem, jejichž podnikání je postaveno na seniorských klientech a předpokládá uzavírání úvěrů (dále v práci pro zkrácení užívám i pojem "dravci") bylo velmi obtížné a přes snahu získat alespoň 3 takové respondenty se mi nakonec podařilo uskutečnit pouze jediný rozhovor. Tento fakt svědčí o velké citlivosti tématu pro tuto skupinu aktérů a nezájmu měnit současnou situaci.

2.2.5 Výzkum v terénu - Vliv výzkumníka, vztahy v terénu

Všechny položené otázky jsou otevřené (nechceme po respondentech potvrzení nebo vyvrácení nějakého faktu) a nehodnotící. Při dotazování se snažím o neutrální postoj, spíše vstřícný k pozici respondenta, abych vybudovala atmosféru důvěry.

Všichni respondenti byli informováni o smyslu výzkumu a cíli dotazování, s výzkumem souhlasili a rozhovor poskytli dobrovolně. Některé z rozhovorů byly nahrávány, z některých jsem pořizovala poznámky zahrnující zajímavé krátké citace, které považuji za výstižnější a výmluvnější, než přepis svými slovy a které také otevírají pozdější možnost vztažení k širšímu kontextu. Někteří z respondentů souhlasili s

nahráváním, ale nesouhlasili s přepisem rozhovorů a s dalším nakládáním s nimi, mimo potřeby této práce, rozhodla jsem se tedy nakonec nepořizovat přepisy žádného z rozhovorů, pouze v práci uvádím některé citace.

2.3 Hodnotová orientace

V mé práci mám za cíl brát ohled na zájmy všech aktérů a najít nejlepší řešení ve smyslu veřejného zájmu. Vycházím ze svobodného rozhodování, spravedlnosti, práva na dostatečný přístup k informacím a vědomé osobní zodpovědnosti jednotlivce, jakožto hodnot moderní fungující demokratické společnosti. Navrhovaná řešení jsou vázána legislativou ČR, nadnárodními předpisy, Ústavou ČR a lidskými právy.

3. Analýza předlužování seniorů – příčiny, důsledky, souvislosti a co s tím

Můžeme se ptát: Můžeme se tedy ptát: Jaké jsou příčiny vedoucí k zadlužování seniorů? A pokud už se zadluží, proč se z dluhů nemohou dostat? V následující kapitole zpracovávám informace z terénního šetření na třech skupinách respondentů, cílem analýzy je zodpovědět první část výzkumných otázek, tážících se po příčinách a přetrvávání problematické skutečnosti. Vysvětlím nejprve význam občanských poraden jako prostředku v boji proti předlužení. Poté se zaměřím na rizikové faktory spojené se vznikem dluhů, které se nejčastěji objevovaly v rozhovorech a zajímavé souvislosti, které respondenti zmiňovali. Opakovaně se vyskytující motivy se pokusím vysvětlit a zasadit do kontextu teoretického rámce a sekundárních dat.

Ve druhé části kapitoly budu všechny skupiny příčin systematizovat a roztřídím je do typů. Se vzniklým přehledem můžeme dále pracovat a určit, které z příčin lze efektivně eliminovat nástroji veřejné politiky.

3.1 Občanské poradny

Asociace občanských poraden (AOP) sdružuje v současné době 38 poraden s dohromady 76 kontaktními místy po celé ČR. Cílovou skupinou jsou občané v obtížné životní situaci. Cílem je poskytovat sociálně odborné poradenství na co nejvyšší úrovni,

zároveň ale klienty podporovat k samostatnému jednání, aby se nestali na práci OP závislími.

Konzultace jsou bezplatné a využívány zpravidla zranitelnějšími skupinami populace, jako jsou "osamělí rodiče, nezaměstnaní, lidé žijící na hranici existenčního minima a národnostní menšiny. Služby občanského poradenství však stále více využívají i občané s nadprůměrnými příjmy i nadprůměrného vzdělání." (AOP 2010:online) AOP je zastřešující organizací, zavádí jednotný systém řízení kvality poskytovaných služeb, poskytuje poradnám jednotnou metodiku, školicí a informační služby a kontroluje kvalitu poskytovaných služeb.

Asociace to jen zastřešuje, je to lepší pro PR a lobbying, shání peníze, projekty, řeší grantové věci. Mají statistiky z jednotlivých poraden a dávají to dohromady. "My v poradnách na tohle nemáme čas." (Zaměstnanec OP, Praha 4)

Prostřednictvím Asociace působí poradny i na vyšších úrovních, než v rovině individuální pomoci. "Zájmy občanů hájíme i na centrální úrovni. Zástupci AOP se podílí na práci dvou sekcí Rady vlády ČR pro lidská práva, účastníme se práce v legislativní komisi Rady vlády pro udržitelný rozvoj, v bytové tripartitě - v poradním orgánu Ministerstva pro místní rozvoj, jsme v Komisi pro rozvoj sociálních služeb MPSV - v pracovní skupině pro sociální prevenci. Zájmy občanů hájíme i v protikorupční komisi Magistrátu hl.m. Prahy a jsme členy Spotřebitelském poradním výboru při Ministerstvu obchodu a průmyslu." (AOP 2010:online)

Dostupnost péče OP se z rozhovorů jeví vcelku dobrá, minimálně v centru Prahy stačí k naprostému naplnění konzultační kapacity poraden.

Konzultace jsou poskytovány nejen osobně, ale zpravidla i emailem (případně webovou aplikací) a telefonicky (jedná se o samostatnou volbu každé pobočky). Všichni dotazovaní zástupci poraden označili mailové a telefonické konzultace za velmi oblíbené a využívané, dotazované pražské poradny se vyjadřovali dokonce o přetíženosti tohoto typu služby.

Konzultace prostřednictvím pošty a emailu neposkytujeme, je toho moc, nedá se to stíhat ani regulovat. (Zaměstnanec OP, Praha 4)

Nejčastěji řeší přetlak dotazů elektronickým formulářem nebo webovou aplikací, která při větším počtu dotazů, než je poradna schopná vyřídit, další zprávy nepřijme. Jiným využívaným způsobem, jak snížit počet dotazů, je neprezentovat možnost mailových a telefonických konzultací na veřejnosti (na webových stránkách poradny, na letáčcích).

„Radíme tak i tak.¹² (...) Máme 7 dní na zodpovězení mailu. Nemáme ale na stránkách, že se můžou ptát mailem. Nemáme to zakázané, ale ani povolené. Takže někdo se sice zeptá, ale je to tak 5 mailů za týden, že to zvládáme. Ale preferujeme, aby sem ten člověk přišel, protože někdy po tom mailu to stejně nejde. Někdy jim pak řeknem ať stejně přijde. Že se jako objedná.“ (Zaměstnanec OP, Praha 1)

Klienti se o poradnách nejčastěji dozvědí prostřednictvím webových stránek (přímo stránky poradny, nebo přes stránky AOP, kde je seznam s odkazy na všechny poradny), nebo *"přes známé, přes sousedy, někoho, kdo jim o nás řekne"* (OP Praha 3) Stále častěji využívají Občanské poradny soudy a různé organizace (Krizová centra, Azylové domy,..), které občany na pomoc OP odkazují.

„Čím dál víc k nám posílají lidi organizace.“ (Vedoucí OP, Praha 1)

„Posílají k nám někdy už automaticky. Umíme s nima jednat, soud na to nemá nervy a čas.“ (Zaměstnanec OP Praha 4)

Jak jsem zjistila, spektrum klientů OP je velmi široké.

"Přijde sem devatenáctiletý kluk, který dluží Dopravnímu podniku, protože jezdil načerno, i babička osmdesátiosmiletá babička, co neví, co bude s jejím domečkem až umře." (Zaměstnanec OP, Praha 4)

Občané chodí na konzultace jednorázově (v OP Praha 4 např. ve více než polovině řešených případech), i opakovaně. Většina se vyřeší při opakování ve 2-3 návštěvách, někteří chodí opakovaně i během několika let. K opakovaným návštěvám má sklon zvláště seniorská skupina klientů.

---

¹² Na doplňující otázku „Radíte klientům i telefonicky nebo po mailu?“

"Zjistěj, že jsme jim s něčím pomohli, tak se pak jdou zeptat třeba i s míň důležitýma věcma. Nebo třeba pro sousečku, pro celej domov.. (smích) " (Zaměstnanec OP, Praha 1)

Zpětná vazba v této oblasti není velká, přesto z ní lze vyzorovat, že v nezanedbatelné části případů často nedojde k uspokojivému vyřešení klientovi situace, a to i přes individuální přístup a snahu a pochopení konzultantů. Neschopnost klientů dotáhnout řešené záležitosti do konce označily jako častý problém všechny oslovené poradny.

„My jim třeba žalobu i napíšeme, pak příště přijde, tak se "ptáme, jak to dopadlo, a on že: blbě, to dopadlo, jsem to poslal pozdě. Přitom všem připomínáme, že co nejdřív, nejpozději zítra, to musí řešit.“ (Zaměstnanec OP Praha 3)

3.2 Trend „žití na dluh“ a reklama

O nárůstu počtu úvěrů českých domácností jsme mluvili již v rámci teoretické části. Postoj společnosti k půjčkám se během posledních let změnil. Přesto, že se lidé nadměrného množství úvěrů obávají, chápou dnes zadlužení jako běžnou součást života. (CVVM 2016:online)

Svůj podíl na tomto faktu má především posun ve vývoji norem a hodnot západní civilizace a masivní reklama. Reklamní odvětví zaznamenalo společně s rozvojem médií během několika let obrovský pokrok v marketingových a psychologických technikách. Máme na mysli nejen přímou reklamu na úvěry a finanční produkty, ale i reklamu na spotřební zboží a celkový mediální obraz „moderního šťastného člověka“. Sociologové zde mluví o „trendu života na dluh“, který souvisí s „kultem mládí“¹³ a „kultem peněz“.

Tři z dotazovaných pracovníků občanských poraden se domnívají, že propagování života na dluh a masivní reklamní kampaně finančních institucí mají významný vliv na předluženost chudých vrstev obyvatel.

---

¹³ ŠAFIN, Pavel. *Kult mládí a odmítání stáří na mediálním obrazu populárních osobností: obsahová analýza televizního pořadu Top Star Magazin* [online]. 2013 [cit. 2017-01-05]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/120848>. Vedoucí práce Jan Jiráček.

Chudší vrstvy jsou často orientované na televizi jako zdroj informací o světě.
(Zaměstnanec OP, Praha 3)

Televizní reklamy pak snadněji ovlivní jejich pocíťované potřeby.¹⁴

Rozhodování jednotlivce o půjčce významně ovlivňuje kromě reklamy také postoj společnosti a sociální kontrola. V tradiční společnosti působil postoj společnosti vůči úvěrům opačným směrem, než postoj dnes prezentovaný v médiích.

„Půjčování si je prostě nemrav.“ Dříve, když si nějaká rodina žila nad poměry, tedy byla zadlužená, okolí se na ni dívalo s despektem. „To člověka v tý společnosti prostě degradovalo. Zatímco dneska je to celkem putna. Dneska žije nad poměry kde kdo.“
(Vedoucí OP, Praha 1)

Zajímavý postřeh z rozhovorů je opakující se přirovnání (u 2 ze 4 pracovníků OP a 2 z 5 předlužených seniorů) mediálního tlaku a služeb krátkodobých půjček motivu k lidových pohádkách o čertu, nabízejícím chamtivým smrtelníkům pozemské bohatství a radovánky výměnou za upsání vlastní duše.

„Dneska je to: podívejte, tady máte půjčku, užijte si. Je to takovej úpis. Úpis d'áblovi.“
(Vedoucí OP, Praha 1)

Je to jak z pohádky, vymalujou vám to, co si všechno můžeš koupit, ale že za to pak zaplatíte desetkrát tolik, už vám nepovědí. (Irena 75, důchodkyně)

Oproti době vzniku, kdy takové pohádky a báchorky sloužily v podstatě jako nástroj sociální kontroly a výchovná metoda zabraňující předlužení, dnes jsme mohli stejný námět vidět dokonce jako téma televizní reklamy na formu úvěru (Komerční banka – Hypotéka od čerta, 2016). (youtube online [cit. 2016-04-28])

O vlivu úvěrů a zadlužení (pozitivním nebo negativním) vedou diskuze přední experti z různých oborů, a přestože argumentace zatím stále nevede ke shodě,¹⁵ trend

---

¹⁴ Na tomto místě bychom mohli testovat hypotézu vlivu proměnné „sociální vyloučení“ na míru ovlivnění televizní reklamou.

¹⁵Stojí proti sobě postoj ekonomů a poskytovatelů finančních služeb a dalších aktérů soukromého sektoru (míra zadlužení domácností v ČR je stále příliš nízká, zaostáváme za evropským průměrem, což má nepříznivý vliv na růst trhu a hospodářský rozvoj země) na straně jedné a postoj reprezentovaný např. neziskovými organizacemi na pomoc chudým (v ČR stále stoupá počet předlužených osob neschopných dostát svým závazkům, což uvádí část obyvatel do stavu chudoby a ohrožuje zdravé fungování a soudržnost společnosti) na straně druhé.

"žítí na dluh" se silně promítá do sociálního světa celé západní společnosti. Rozvinutý finanční trh nabízí firmám i jednotlivcům četné možnosti, jak dosáhnout uskutečnění svých cílů i bez počátečního kapitálu. Ačkoli sám od sebe je tento stav pozitivní, rychlý rozvoj finančního trhu nebyl doprovázen stejně dramatickým nárůstem finanční gramotnosti populace a potřebným vývojem legislativních a morálních norem.

V souvislosti s posunem hodnot západní společnosti směrem k materiálnímu uspokojování potřeb (mj. Di Fabio 2009) roste oblíba půjček a různých forem spotřebitelských úvěrů. Lidé si půjčují nejen na nutné výdaje, ale stále častěji na zbytečné věci, například na Vánoce nebo na dovolenou.

„To začalo tím, že jsem potřebovala na Vánoce peníze, na dárky a tak, tak jsem si půjčila u jedné společnosti. Ona sousedka od nich už taky nějakou tu půjčku měla.“
(Irena 75, důchodkyně)

Marie, přestože měla půjčky už z produktivního věku, které nezvládá splácet, si bere na nákup dáreků další rizikový úvěr. *„Když byly Vánoce, tak jsem potřebovala peníze. Ty splátky co odevzdávám.. A dětem chci koupit něco pěkného taky jednou za rok, žejo.“*
(Marie 70, důchodkyně)

Proč? Máme pocit, že by nám mohlo utéci něco ze zážitků, které se dají ještě během života vyzkoušet. S myšlenkou „a po nás potopa“ si kupujeme dovolenou v Thajsku, kterou si jen sotva může jednopříjmová rodina dovolit. Masivní reklama podporuje zdání, že pokud nebudeme vlastnit dostatečný počet dostatečně krásných věcí, nebude si nás okolí vážit, nebo nebudeme šťastní.

Úvěry jsou dostupnější než byly kdy dříve, jedná se o standardní a běžně poskytovanou bankovní službu. Součástí každého účtu je ustanovení, do jak vysokého mínusu může vklad jít.

„Já mám účet u komerční banky a můžu jít do mínusu 50 000,-. Tak člověk žije s tím vědomím, že já nemusím mít peníze a stejně mi pořád z toho bankomatu polezou penízky – tak proč ne.“ (Josef 69, důchodce)

Do mínusu může jít klient také v rámci kreditních karet. *„Ty kreditní karty získá kde kdo, jsou lidi, co jsou u banky zadlužení na třech-čtyřech kreditních kartách“* Ale že je

třeba dluhy pravidelně splácet a každý měsíc peníze také vkládat, to už ten člověk nevidí. (Vedoucí OP, Praha 1)

Dostupnost úvěrů v kombinaci s nízkou finanční gramotností (nepokládáním otázek „Opravdu si mohu dovolit při svém současném příjmu půjčku?“ „Vyplatí se mi půjčit si za těchto podmínek?“) a špatnou finanční morálkou („Proč bych do toho mínusu nešel, když to jde? Teď budu nakupovat a příští měsíc to tam nějak vrátím.“) se lidé dostávají do komplikovaných situací.

Úvěrové kolotoče se pak často roztáčejí z banálních příčin, jako je drobná půjčka na dovolenou, nebo na vánoční dárky.

Já jsem věděla že ty peníze nemám, ale když mi na to dají... Co já vím co bude za dva roky. (Miroslava 68, důchodkyně)

3.3 Vysoké požadavky každodenního života na gramotnost jednotlivce

Dalším společným rizikovým faktorem, který můžeme identifikovat ve výpovědích všech skupin respondentů je označení požadavků běžného života na gramotnost¹⁶ jedince jako vysoké.

Rychlý vývoj práva označuje např. vedoucí OP Praha 1 za „*legislativní smršť*“. Přestože pracovníci občanských poraden nejsou zpravidla vystudovanými právníky, mají k dispozici počítačový program, ve kterém rychle se měnící zákony poměrně přehledně uvedeny, vždy v plném a aktuálním znění. Asociace občanských poraden také vypisuje pro pracovníky poradenských center školení z aktuálních nebo právně problematických oblastí.

Zaměstnanci kontaktovaných poraden i dotazovaní senioři se shodují na tom, že už každodenní život klade na občana poměrně vysoké požadavky ve smyslu informovanosti a právní a ekonomické gramotnosti. Pokud se tak občan dostane do výjimečné situace (stane se účastníkem soudního procesu, obětí kriminálního činu, je často neschopen situaci zvládnout bez pomoci.

---

¹⁶ Finanční, právní,..

„Soudy sice mají nějakou informační povinnost, ale oni je radši pošlou nám sem, abychom je tady nějakým způsobem zgramotnili. Oni třeba řeknou dejte si žalobu, ale ti lidi nevědí, jak to správně udělat. Měli by třeba dát nějaký vzor.“ (Vedoucí OP, Praha1)

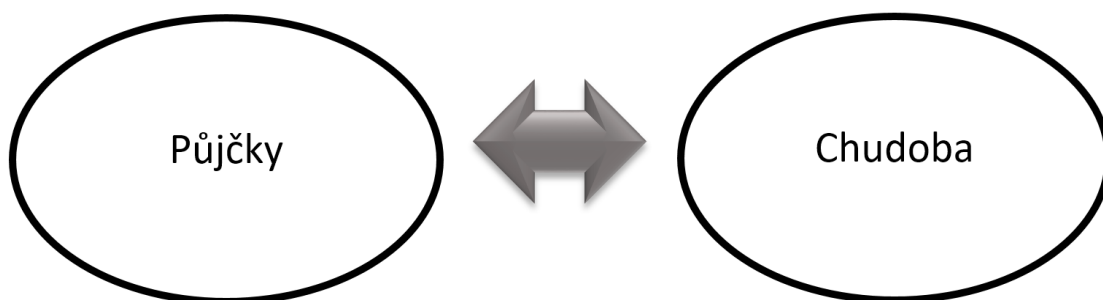
Príslušníci nižších příjmových vrstev se v případě složité životní situace potýkají se značnými potížemi a jsou přímo ohroženi předlužením.

„Oni než se dostanou k nám, často naletí nějakému rádoby právníku nebo co já vím komu, který místo aby jim pomohl, zadluží je jednou tolik.“ (Zaměstnanec OP, Praha 1)

3.4 Vztah předlužení a chudoby seniorů

Podle statistik dotazovaných poraden vyhledávají tuto formu pomoci nejčastěji nízkopříjmové rodiny s dětmi a senioři, tedy sociální skupiny potenciálně ohrožené chudobou a jedním z nejčastějších problémů, se kterými přicházejí, jsou právě dluhy. Z analýzy vyplývá, že dluhy vytváří "začarovaný kruh", ve kterém **vystupuje zadlužení ve vztahu k chudobě na straně příčiny i následku**. Proto chceme-li odhalit příčiny předlužení seniorů, musíme se nejprve věnovat příčinám jejich (objektivní i subjektivní) chudoby.

Obr.2 Znázornění příčinného vztahu mezi proměnnou zadlužení a proměnnou chudoba

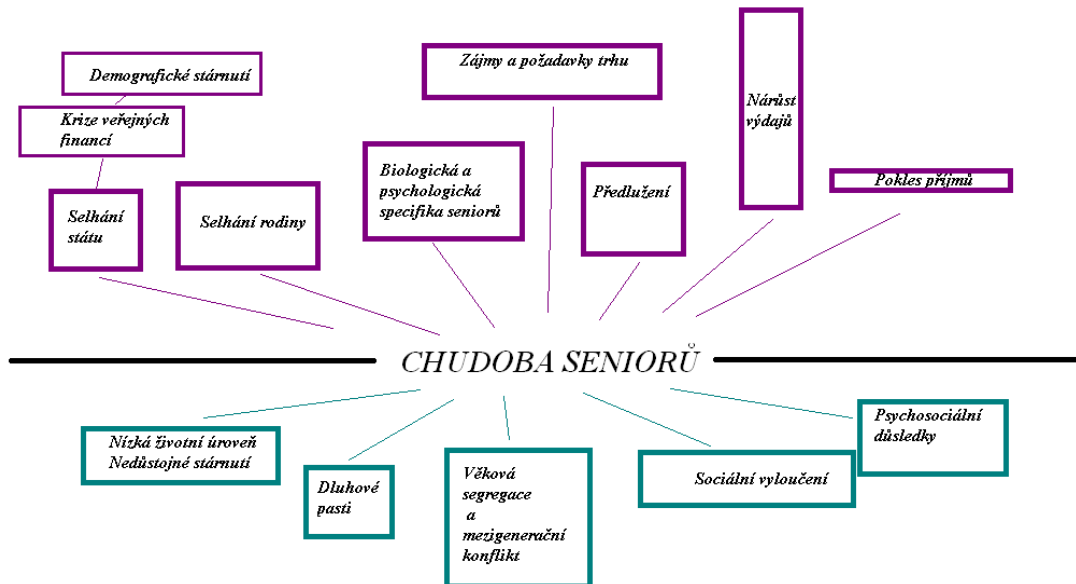

3.5 Analýza příčin chudoby

V následující podkapitole shlukujeme příčiny chudoby, potažmo příčiny zadlužení, seniorů do 6 skupin. Analýza byla provedena vytvořením široké mentální mapy všech příčin chudoby, nalezených v sekundárních pramenech, zmíněných v expertním šetření i vyplývajících z brainstormingu na počátku práce. Překrývající se

množiny příčin jsou postupně shlukovány do větších celků, až se dostaneme k výsledným šesti¹⁷ typům příčin chudoby seniorů.

Obr.3 Příčiny a následky chudoby

Zdroj: Analýza příčin chudoby v rámci vlastní nepublikované práce na FSV UK (Jandová 2015:10)

3.5.1 Selhání státu

Česká republika se od ostatních států liší typickými specifiky post socialistických zemí. Velkou část odpovědnosti za zabezpečení obyvatel na sebe převzal silný sociální stát a lidé, kteří prožili většinu života v minulém režimu přestali být obezřetní a vytvářet vlastní finanční rezervy jako zabezpečení na stáří, nemoc, či jinou sociální událost. Stát přebírá funkce, které v tradiční společnosti plní rodina, péče o člověka ve stáří přechází z rodinných příslušníků na stát. Funkční systém péče o seniory prostřednictvím dostupné sítě domovů s pečovatelskou službou postupně nahradil dřívější model vícegeneračního soužití.

Nové, či znovuobjevené, sociální problémy přicházejí opět s revolucí 1989. Intitucionalizovaná péče se privatizuje, role státu se rychle oslabuje a přibližuje se západoevropským zemím. V té době už ve všech západních společnostech probíhá tzv.

¹⁷ Sedmým typem příčiny chudoby je předlužení, které na tomto místě vynechávám, neboť je vlastním výzkumným předmětem práce.

krize sociálního státu, úzce související s demografickou revolucí. Od roku 1989 dochází i v českém prostředí k omezení výdajů do sociální oblasti, druhá vlna oklešťování výdajů pak přichází s důrazem EU na rozvoj průmyslu a hospodářství a požadavky na růst HDP při vstupu tranzitních států do Evropy.

Mluvíme zde o tzv. sociálním dumpingu. „V ekonomické oblasti označuje anglický termín „dumping“ dočasný prodej výrobku pod produkční cenou, za účelem získání nových trhů. Podle této definice by tedy sociální dumping měl znamenat dočasné snížení sociálních nákladů na pracující v zájmu dlouhodobého posílení národního hospodářství.“ (Munková a kol., 2004:59) Zpravidla je však sociálním dumpingem označována spíše trvalá než dočasná snaha různých aktérů o omezení sociálního státu, případně „obcházení národního, evropského, či mezinárodního sociálního práva za účelem získání konkurenčních výhod, zejména z hospodářských důvodů“ (tamtéž in Jandová 2016:11).

Politika trvalého ztenčování sociálních dávek se dotýká v první řadě důchodového zabezpečení a je patrná na státní i evropské úrovni především v souvislosti se snahou o udržitelnost sociálního systému i přes populační stárnutí. V kombinaci s rostoucími náklady na život – zdražování energií, potravin, nákladů na bydlení – se snižování důchodu stává problematickou okolností a jednou z příčin ohrožení seniorů chudobou.

Kromě selhání sociálního státu lze spatřovat selhání státu také v nedokonalé legislativě, upravující proces vzniku úvěrů, a v zanedbávání kontroly (zvláště nebankovních) poskytovatelů půjček.

3.5.2 Selhání rodiny

Selhání funkcí rodiny doprovází proměnu tradiční rodiny v rodinu moderní a postmoderní. Výše jsme již naznačili, že s proměnou rodiny nastalo přesunutí odpovědnosti za zabezpečení ve stáří z rodiny na stát a státní instituce a celkově poklesl společenský význam rodinné příslušnosti. V českém prostředí je přeměna ovlivněna také socialistickou propagandou, která podporovala model mladé rodiny, typicky se dvěma dětmi, žijící odděleně od prarodičů.

Výzkumy mezigenerační solidarity naznačují značnou neochotu mladší generace k přerozdělování na úrovni důchodové zabezpečení i participovat na péči o své stárnoucí rodiče. (Jeřábek 2013) Jedním z důvodů je hodnotový posun postmoderní společnosti směrem k individualismu, orientaci na výkon a kultu mládeže. Společnost prosazuje osobní zodpovědnost jedince, výkon a produkci poskytující materiální blahobyt, který následně umožňuje rychlou spotřebu.

3.5.3 Biologické a psychologické charakteristiky

Populace 65+ se vyznačuje vysokou heterogenitou, ať už ve vzdělání, životní úrovni, náplni volného času, nebo v životním stylu, ovlivněném zdravotním stavem a příslušností k rozdílným věkovým kohortám. Na druhou stranu se od ostatní populace odlišují některými společnými znaky. Vyplývají především z věku a zdravotních omezení.

Po ukončení ekonomické aktivity se omezí sociální kontakty a smysl života se přesouvá od výkonu a produkce k jiným hodnotám. Seniorskou populaci odlišuje rozdílná životní zkušenost a sociálně politické podmínky, ve kterých prožili svůj produktivní věk, což může znamenat horší schopnost orientace ve světě.

Technický pokrok a rychlá moderní doba naproti tomu vyžaduje flexibilitu, schopnost neustále se učit a klade značné nároky na finanční, právní a ekonomickou gramotnost běžného občana. Nízké ekonomické a právní povědomí se stává nejčastějším důvodem vzniku insolvence jednotlivců i celých domácností (MV, 2008:6), o seniorech to platí dvojnásob. Ve hře je neznalost předpisů, vlastní nedbalost a absence funkční gramotnosti. Staří lidé přeceňují své schopnosti splácet a především podceňují důsledky vyplývající být i jen z dočasného či krátkodobého nesplácení svých závazků. „Tato rizika vyplývají ze složitosti smluvních vztahů, které v souvislosti s využíváním půjček a úvěrů uzavírají. Příslušné smluvní dokumenty (smlouvy o úvěru, všeobecné obchodní podmínky, zajišťovací instrumenty) často obsahují riziková ustanovení, jejichž dopady si lidé s běžným právním vědomím nedokáží představit.“ (MV, 2008:6)

3.5.4 Dravost tržního prostředí

Hlavní myšlenka kapitalismu je maximalizace zisku za co nejnižších nákladů. Firmy disponují propracovanými strategiemi prodeje a reklamy, kterým méně vzdělané

a psychicky odolné části populace snadno podlehnou. Populace seniorů je v tomto případě jedním z nejslabších článků – nízká finanční gramotnost a jiný morální rámec, který předpokládají i u ostatních je činí velmi zranitelnými.

„*To by za nás nešlo. Jak jsem to mohl vědět?*“ (Josef 69, důchodce)

Techniky (zvláště přímého) prodeje některých společností jsou manipulativní až agresivní, smlouvy jsou záměrně komplikovaně postavené a obsahují riziková ustanovení (např. tzv. rozhodčí doložky), kterým senioři nerozumí a pravděpodobně ani rozumět nemohou. Nejproblematictější vnímají dotazovaní zástupci občanských poraden zacílené poskytování úvěrů na první pohled zranitelným, ikdyž co do bonity naprosto neatraktivním, skupinám obyvatel. Jedná se o celosvětově diskutovaný problém současnosti, označený pojmem „predatory lending“, (vykořisťující úvěrování), resp. institucionalizované či oficiální lichvy. Označení se rozšířilo z USA do Evropy, kde byla také mj. v dubnu 2006 založena platforma pro diskutování a řešení tohoto fenoménu (European Coalition for Responsible Credit, ECRC). (MV 2006:online)

Jedna z technik stupňování tlaku úvěrových společností na seniorského klienta je tzv. nadstandardní péče o klienta, prostřednictvím individuálního nastavení podmínek na míru a pravidelných docházek do místa bydliště. Tržně ospravedlnitelné a spotřebitelsky vstřícné jednání může být stejně dobře vnímáno jako lichvářské podnikání využívající až praktik až mafiánské povahy.

Takovou zkušenost popisuje jeden z respondentů (Jiří 79, důchodce). Chování svého „*finančního poradce*“ a úvěrového specialisty, kterého respondentovi přidělila nebankovní úvěrová společnost, popisuje jako nevybíravé a velmi invazivní, které má být spíše zastrášujícím prvkem, než projevem speciální péče.

3.5.5 Růst výdajů

Ukončení ekonomické aktivity s sebou nese významný pokles příjmů a životní úrovně. V kombinaci s růstem cen a absencí dalšího připojištění se relativně nízký příjem z důchodového systému stává problematickou okolností, přičemž nejohroženější jsou nepracující senioři žijící v jednočlenné domácnosti. Významný vliv na zvýšení výdajů seniora má přítomnost zdravotních komplikací, nutnost výdajů za sociální

služby, ale také dopad legislativních změn (v posledních letech nejvíce deregulace nájemného) a náhlé výdaje.

Největší položkou v rozpočtu seniorských domácností jsou dlouhodobě výdaje na bydlení. Finanční situace seniorů se významně zhoršila deregulací nájemného v roce 2010 (v některých městech až 2012). V roce 2012 byla podle údajů ČSÚ i ČNB průměrná výše měsíčních výdajů české domácnosti na bydlení 5000,- (ČSÚ 2012:online). V některých regionech se nájemné skokově zvýšilo o polovinu, v některých případech dokonce až na dvojnásobek původní ceny. (Jandová 2016:14) „Žít z důchodu př. 8 000,- v Praze, kde je průměrné nájemné na sídlištích mezi 6 500,- a 8 100,- se stává problémem. Dochází k mobilitě seniorů z center měst na jejich okraje a sestěhovávání do určitých lokalit a také ke stěhování starých lidí z velkých měst do menších obcí. Tento stav má četné negativní následky, mezi jinými psychologický problém vykořenění ve věku, kdy není většina lidí už tolik flexibilní a vyčleňování starých lidí od zbytku populace. Část seniorů i po regulaci chtěla setrvat na původním místě a chybějící finance na utlumení nárazového zdražení řešili úvěrem.“ (Jandová, 2014:11)

Svoji finanční situaci označili za problematickou hned 4 z dotazovaných respondentů. Žádný z respondentů si nevzal první půjčku z důvodu nedostatku peněz na nájemné nebo potraviny, vysoké výdaje za bydlení a nízký důchod pro ně ale znamená neschopnost úvěry splácet.

„Pomáhá mi teď splácet dcera, to já bych to sama neutáhla.“ (Miroslava 68, důchodkyně)

3.5.6 Pokles příjmů

Po ukončení ekonomické činnosti a "odchodu do důchodu" se musí senioři vyrovnat s výrazným snížením příjmů a tím i přizpůsobením svého životního standardu.

Část starších lidí skokovému snížení příjmů čelí uzavíráním úvěrů, kterými dorovnávají nedostatek prostředků pro udržení životní úrovně na kterou jsou zvyklí. (Zaměstnanec OP, Praha 3)

V prvním čtvrtletí 2016 je výše průměrného důchodu 11 400 Kč (*12 602 Kč u mužů a 10 351 Kč u žen) (ČSSZ 2016:online), což by mělo stačit na pokrytí nákladů na bydlení a zajištění přijatelné životní úrovně. Lépe jsou na tom senioři žijící ve společné domácnosti a také senioři s vedlejším příjmem ke starobnímu důchodu. Do finančních potíží se mohou staří lidé dostat, pokud nastanou nutné nenadálé výdaje (nejčastěji v případě nemoci nebo při nezbytných opravách/nákupech v domácnosti), nebo ke snížení příjmu (pomineme-li odchod do důchodu, je nejčastěji důsledkem smrti partnera nebo ztráty vedlejší ekonomické činnosti). (MV 2008:online)

3.6 Řešení problému - Možnosti veřejné politiky

Chceme-li úspěšně vyřešit veřejný problém, musíme analyticky pracovat 1) s jeho příčinami, 2) s jeho následky a konečně 3) se současným stavem. K odstranění problému pak velmi často vedou souběžné zásahy ve všech třech oblastech.

Boj s následky problému (2) samotný problém nevyřeší, efekt je ale zpravidla rychlejší než u řešení na straně příčin. "Hašení problému" je orientované na skupinu populace problémem již postiženou a je nutnou součástí veřejného vypořádání se s problémem.

Příklady nástrojů k řešení následků problému předlužení seniorů:

- právní poradentví, které pomůže zvrátit chybné kroky (MV 2006:9)
- přizpůsobení nástrojů oddlužování cílové skupině (výsledky expertního šetření)
- refinancování (konsolidace) půjček – v některých zemích (př. Velká Británie) poskytováno i neziskovým sektorem (Consumer Credit Counseling Service) (MV 2008:online)

Úprava současného stavu (3) také není dlouhodobým řešením. Stejně jako (2) vede spíše ke snížení míry negativních dopadů a k omezení postižení další části populace problémem v nejbližší budoucnosti. Nejčastěji znamená prostý zákaz

problematické praxe¹⁸. Tento způsob zásahů do sociální reality je však téměř vždy spojen s řadou nezamýšlených důsledků.

Odstranění příčin problému (1) je nejefektivnější cestou, jak problém z dlouhodobého hlediska vyřešit a zabránit opětovnému vzniku.

3.7 Typologie možných řešení problému podle příčiny, kterou eliminují

Řešení můžeme na základě vlastní empirické analýzy příčin problému i po vzoru dalších Evropských států hledat v několika oblastech: zvýšit příjmy seniorů, snížit výdaje seniorských domácností, nebo eliminovat rizikové faktory, které mají příčinný vztah k předlužení seniorů. Každá oblast je tvořena shlukem několika typů řešení. V rámci každého typu¹⁹ následně můžeme zkonstruovat konkrétní variantu veřejné politiky implementovatelnou v místě a čase. Na konci kapitoly budeme posuzovat oblasti a typy řešení obecně z hlediska zvýhodnění jednotlivých aktérů a vícekritériální analýzou testující efektivitu a uskutečnitelnost.

Na základě analýzy příčin předlužení se nabízí 3 oblasti možných řešení: 1) zvýšit příjmy seniorů, 2) snížit výdaje seniorů, 3) snížit rizikovost úvěrů.

3.7.1 V oblasti zvýšení příjmů

Možnosti, jak zvýšit příjmy seniorů (1):

a) Dávky

- nárůst výše starobního důchodu / vznik nových dávek / úprava podmínek získání stávajících dávek ve prospěch snazší dosažitelnosti pro cílovou skupinu

b) Prodloužení ekonomické aktivity

- prodloužování věku nároku na dávky důchodového pojištění / podpora alternativních úvazků při současném pobírání důchodu

---

¹⁸ V našem případě by to například znamenalo úplný zákaz půjček všem seniorům bez prokazatelného příjmu domácnosti – nebo pasivního příjmu – nad bezpečnou hranici.

¹⁹ Jednotlivé typy řešení kopírují typy příčin problému předlužení.

a) Vyšší příspěvky a materiální pomoc státu

V době krize sociálního státu není pro zvyšování důchodových dávek příliš prostoru. Státem řízená mezigenerační solidarita nemá podporu většinové populace a vzhledem ke stárnutí populace není ani dlouhodobě udržitelná²⁰. Stejně problematické by bylo i zavedení nových dávek.

b) Maximálně prodloužit ekonomicky aktivní období

„Díky prodlužující se délce dožití a kvalitní zdravotní péči je možné věk odchodu z ekonomické aktivity oddálit. K fungování tohoto opatření je však třeba nejen a) legislativně upravit věk odchodu do důchodu a nárok na pobírání dávek, ale také b) zajistit, aby vznikalo dostatek pracovních míst pro tyto lidi. Setrvávání seniorů na trhu práce zvyšuje nezaměstnanost ostatních skupin obyvatel a má také své podmínky – zaměstnavatelé musí být nejen ochotní seniory zaměstnávat ale také jim nabídnout takové pracovní prostředí a okolnosti, aby v nich mohli pracovat. Je třeba počítat s tím, že ve vyšším věku člověk nemůže zastávat fyzicky náročné práce, nemůže odpracovat 12 hodin (často kvůli zdravotním problémům a rychlejšímu vyčerpání ani 8), mnohdy nemůže řídit stroje. Zaměstnavatel musí respektovat to, že je seniorský pracovník méně flexibilní, obtížněji reaguje na změny, nezvládá a nechce zvládat stres, nemá některé IT a jazykové znalosti, které jsou vyžadovány, a využít pak seniorského pracovníka v oblastech, kde se využijí jeho zkušenosti, nadhled, sebedůvěra plynoucí z mnoha lety utužených znalostí. Na státu pak je podpořit zaměstnavatele v těchto aktivitách, vytvořit např. dotovaná místa pro seniory, podpořit využívání různých forem částečných úvazků.

Česká republika kromě určité snahy o udržení relativně vysoké (v porovnání s poměrem průměrné mzdy a průměrného důchodu v některých jiných evropských zemích) vyplácené dávky starobního důchodu stále prodlužuje věk odchodu do důchodu a ukončení ekonomické aktivity.

---

^{20 20} V ČR k 31.12.2013 vypláceno 2 340 321 starobních důchodů, k 31.12.2014 pak 2 355 144, přičemž počet poplatníků na jednoho důchodce byl zatím 2,13. Pokud přičteme i pozůstalostní a invalidní důchody, sníží se počet na 1,75.) (CSSZ 2014:3, online)

Tab.2 Důchodový věk pojištěnců narozených po roce 1936

Rok	Důchodový věk činí u					
	mužů	žen s počtem vychovaných dětí				
		0	1	2	3 a 4	5 a více
1936	60r+2m	57r	56r	55r	54r	53r
1937	60r+4m	57r	56r	55r	54r	53r
1938	60r+6m	57r	56r	55r	54r	53r
1939	60r+8m	57r+4m	56r	55r	54r	53r
1940	60r+10m	57r+8m	56r+4m	55r	54r	53r
1941	61r	58r	56r+8m	55r+4m	54r	53r
1947	62r	60r	58r+8r	57r+4m	56r	54r+8m
1953	63r	62r	60r+8m	59r+4m	58r	56r+8m
1959	64r	64r	63r+2m	61r+8m	60r+2m	58r+8m
1965	65r	65r	65r	64r+8m	63r+2m	62r+8m
1971	66r	66r	66r	66r	66r	64r+8m
1977	67r	67r	67r	67r	67r	67r
1983	68r	68r	68r	68r	68r	68r

MPSV, důchodové pojištění, zpracování vlastní (MPSV, 2014:online)

Tato situace má svá pozitiva i negativa. Pomineme-li fakt, že prodlužovat odchod do důchodu nelze donekonečna z objektivních zdravotních a biologických důvodů, jsou zde další sociální problémy. Ekonomická aktivita v určité míře seniorům vyhovuje z ekonomických i psychosociálních důvodů. Fakt, že senior nemá nárok na pobírání dávky, ale samotný ještě neznamená, že bude mít práci, pokud o ni bude mít zájem. Velké procento firem nechce zaměstnávat na plnohodnotné úvazky starší pracovníky, a to už od věku cca 50ti let. Management některých nadnárodních koncernů takové zaměstnance propouští a nabírá místo nich opět mladší a výkonnější. Státním odkládáním věku do důchodu se tak významně početně rozšiřuje skupina obyvatel ohrožených nezaměstnaností.“ (Jandová 2016:15)

3.7.2 V oblasti snížení výdajů

Velkou část nákladů seniora představují výdaje za bydlení. Celostátně průměrně náklady na byt tvoří 30 procent příjmu osamělých seniorů a seniorek. Za velkou zátěž je považuje 37 procent z nich. Skoro 12 procent lidí nad 65 let, co žili sami, si nemohlo dovolit dostatečně vytápět svůj byt. (ČSÚ 2015:online)

Možnosti, jak snížit výdaje seniorů na bydlení (2):

- a) Cohousing
- b) Vícegenerační bydlení
- c) Bydlení v domovech pro seniory

a) Spolubydlení seniorů – senior cohousing

Spolubydlení je jednoduchá cesta, jak ušetřit výdaje za byt. Původ cohousingu je v Dánsku, ale koncept se rychle rozšířil také do USA, kde je dnes pravděpodobně nejrozšířenější, ačkoli přesné statistiky zatím prakticky neexistují. Cohousingem se nazývá podoba vícegeneračního komunitního spolubydlení.

První cohousing vznikl v roce 1972 v Dánsku, v roce 1979 ve Švédsku a od roku 1971 postupně v Holandsku. Do USA pronikla myšlenka společného bydlení na přelomu 80. a 90. let, po roce 2000 se koncept rozšířil do Austrálie, jihovýchodní Asie a zemí západní a jižní Evropy. Možnost využití cohousingu jako seniorského bydlení se začala objevovat cca po patnácti letech od vzniku prvního komunitního bydlení. „Senior cohousing, neboli koncept stárnutí v komunitě, nabízí alternativu k stárnutí v institucích a stárnutí doma. Na rozdíl od stárnutí v institucích (tj. např. v domovech pro seniory) je senior cohousing založen na vlastní iniciativě seniorů a jejich vzájemné podpoře a pomoci. Obyvatelé pokračují ve svém dosavadním životě v přirozeném sociálním prostředí.“ (Cohousing CZ, 2011:online)

Spolubydlení seniorů (senior cohousing/cohousing55+/stárnutí v komunitě) znamená aktivní stárnutí v objektech předem určených pro senior cohousing. Tomu odpovídá architektura a vybavení, s možností dovolání se v případě potřeby odborné pomoci.

V českém prostředí je koncept cohousingu zatím neznámým pojmem, myšlenka sdíleného bydlení za účelem snížení nákladů a zintenzivnění sociálních kontaktů nová není. Velké procento mladých lidí a studentů využívá společný podnájem, často až do založení vlastní rodiny. Co se týče populace seniorů, představa zavedení cohousingu

55+ působí zatím lehce kontroverzně, především z psychosociálních důvodů. Starší lidé těžko přijímají změny a postrádají flexibilitu a trpělivost potřebnou ke sdílení společné domácnosti s cizím člověkem. Na druhou stranu společné bydlení oživuje sociální vazby a podporuje sociální integraci. Lze také předpokládat, že až se dostane do důchodového věku kohorta dnešních mladých spolubydlících lidí, nebude pro ně senior cohousing představovat nic neobvyklého.

b) Pomoc rodiny a vícegenerační bydlení

V tradiční společnosti vládla plná ekonomická solidarita v rámci rodiny a vícegenerační bydlení bylo přirozeným řešením (nejen) materiálních problémů stárnutí. Mezigenerační solidarita probíhala oběma směry – jak jako pomoc, nejčastěji fyzická, mladší generace starší, tak materiální i sociální podporování dětí jejich rodiči. "Celková nízká životní úroveň si vynucovala mezigenerační spolupráci a finanční transfery: rodiče museli velmi dlouho – často až do své smrti – podporovat své dospělé děti svým finančním jakož i sociálním kapitálem (vzpomeňme, na cokoliv, co jsme chtěli sehnat nebo museli zařídit, jsme museli mít nějaké známé). Tyto transfery byly mnohdy náročné nejen finančně, ale byly náročné i na energii a čas. V mnohých rodinných sítích byly regulérním životním programem seniorů na důchod." (Rabušic, 1998:online)

S postupem doby ale ochota k tomuto způsobu života klesla, mladší a starší generace se od sebe navzájem odcizují. Moderní společnost očekává, že při zaopatřování dětí, nemocných a starých lidí převezme část odpovědnosti stát. (Matoušek 2003:9 in Jeřábek 2013).

Česká společnost je zvyklá péči o rodinné příslušníky ve stáří delegovat na stát. Situace je do značné míry dána minulým vývojem v Čechách, kdy se rodiny naučily na pomoc státu spoléhat. (Kuchařová, 2002:67). Varianta návratu k vícegeneračnímu bydlení na druhou stranu neřeší pouze otázku úspory nákladů na bydlení. Pozitivní dopady můžeme očekávat také v oblasti prevence sociálního vyloučení starých lidí a zániku mezigenerační propasti, v oblasti úspory výdajů na sociální politiku ze státního rozpočtu, řešení problému nedostatku míst v předškolních zařízeních aj.

Významným pozitivním důsledkem konceptu senior cohousingu i vícegeneračního bydlení je zamezení sociální exkluzi seniorů. O nebezpečí sociálního vyloučení pojednává ve svém díle Ladislav Rabušic už před dvaceti lety, v roce 1997,

kdy byla společnost podstatně méně individualizovaná než dnes. Mezi chudobou a sociálním vyloučením přitom vidí velmi úzký vztah. Chudoba vede k vyloučení z participace na společenském životě a tím i omezuje možnosti ovlivnit vývoj reality (politický, sociální, ...). Stáří samo o sobě obsahuje rizikové faktory snižující četnost sociální interakce - odchod do důchodu, smrt partnera, vážná choroba, nutnost přestěhovat se do jiného typu bydlení. (Rabušic 1998:online)

Závažnost pocitu opuštěnosti a nedostatku integrace dokazuje výzkum Vidovičové, z něhož plyne, že vyhledávání sociálních kontaktů je jedním z hlavních motivů seniorů k účasti na vzdělávání (univerzity třetího věku, ochota chodit na veřejné přednášky..) i k drobným přivýdělkům k dávkám starobního důchodu. (Vidovičová, 2005) Koncentrování seniorů sestěhováním do domovů s pečovatelskou službou naproti tomu trhá vazby mezi nejstarší generací a ostatní populací a způsobuje tím pocit osamělosti.

c) Domov s pečovatelskou službou

„Třetí možností, jak senioři snižují své náklady na bydlení, je odchod do seniorského bydlení, domů s pečovatelskou službou, domova seniorů atd. Pro některé seniory, jejichž zdravotní stav vyžaduje dohled lékařského personálu je to nejvhodnější volba, přesto plošné doporučení této varianty by mělo svá úskalí. Nájem zde je sice zpravidla nižší (průměrný měsíční nájem u jednopokojového bytu v běžném domově pro seniory je 2 200 Kč (Dům s pečovatelskou službou [cit. 2015-06-22]), ceny tohoto bydlení se ale velmi různí, může se bez problému jednat také o 10 000 Kč – navíc je počítáno s tím, že seniorům budou účtovány další služby, který domov poskytuje. V praxi je proto fungování některých domů poněkud problematické – domov má přístup na účet seniora a nezřídká si z něj odečítá peníze za služby, které si senior nevyžádal, nebo dokonce ani nedostal. Celý důchod obyvatele se potom prakticky převádí na účet domova pro seniory – z hlediska provozu se tak může jednat o vysoce zisková zařízení.“ (Jandová 2016:18)

3.7.3 V oblasti eliminace úvěrových rizik

Možnosti, snížení rizikovosti úvěrů (3):

a) Zvýšením gramotnosti

- seniorů/ dospělé populace/ žáků a studentů, za použití několika typů nástrojů: reklamní kampaň, pasivní vzdělávání, aktivní vzdělávání

b) Úpravou legislativy

- regulace technik prodeje (zvláště s důrazem na přímý prodej) / regulace nebankovního finančního sektoru²¹ / úpravy podmínek uzavírání smluv o půjčkách a úvěrech²² / regulace reklamy

c) Rozšířením neziskového sektoru poskytujícího sociálně právní poradenství²³

- vznik nových organizací / podpora²⁴ stávajících / zajištění dostupnosti pro cílovou skupinu

a) Zvýšení finanční gramotnosti seniorů

V kapitole 3.3 jsme se už dotkli problému záměrné komplikovanosti úvěrových smluv (riziková ustanovení, zejména rozhodčí doložky, mnohastránkové smlouvy uzavírané pod časovým tlakem), a také nástrah reklam, manipulativních způsobů prodeje a problematických úvěrů od nebankovních subjektů. Prokazatelně nejúčinnějším způsobem, jak se klient může těmto technikám ubránit je pracovat na zvýšení své finanční gramotnosti. Máme důvod se však domnívat, že v případě seniorů poskytuje zvýšení jejich finanční gramotnosti jen částečnou ochranu. Důvodem není neochota starších kohort účastnit se programu vzdělávání²⁵. Přesto mají senioři jen malou šanci trvale si osvojit dostatečné množství informací, aby mohli čelit manipulativnímu působení školených profesionálů.

Je zde ještě jeden dobrý důvod, proč je dlouhodobě užitečné posilovat finanční gramotnost české populace, a to je nutnost obstatat si ke státem garantovanému důchodu ještě alternativní formy zajištění na stáří. „Vzhledem k rychlému stárnutí české

---

²¹ Za předpokladu důkladnější evidence a kontroly poskytovatelů, zvýšení požadavků na získání licence.

²² S důrazem na právní úpravu lichvy a stanovení prokazatelné definice, co už je trestným činem.

²³ především občanské poradny

²⁴ finanční, metodická, personální, vzdělávací

²⁵ Je tomu dokonce naopak, jak vyplynulo například z analýzy, kterou jsem prováděla v roce 2012 v rámci své bakalářské práce. (Jandová 2012)

populace v nadcházejících dekádách se budoucí důchodci nebudou moci spoléhat pouze na státní zabezpečení, tak jako tomu bylo doposud. Ostatní formy zabezpečení na stáří budou hrát čím dál větší roli. K tomu, aby si občané vybrali vhodný produkt či formu zajištění na stáří, je nezbytná základní znalost finanční problematiky, jako prevence propadu do státní sociální sítě.” (MFČR, 2007:10)

Informační kampaně a vzdělávání veřejnosti je náplní práce neziskových organizací a bylo a je na ně zaměřeno několik politických programů - jmenujme například Strategii finančního vzdělávání MFČR – 2007 a 2010, nebo akce Sdružení českých spotřebitelů v celostátním měřítku jako např. rozsáhlá vícekanálová osvětová kampaň „Podepsat můžeš, přečíst musíš!“ probíhající od ledna 2005, která prostřednictvím inzerátů, televizních reklam a brožur usilovala o osvětu spotřebitelů mj.i ve sféře úvěrových smluv²⁶ - přesto výsledek těchto činností zatím nebyl tak výrazný, aby chudobu seniorů mohl ovlivnit.

Programy ke zvýšení finanční gramotnosti jsou nejjednodušším typem zásahu, často se však jedná spíše o gesto a způsob sebe prezentace politické či zájmové skupiny, než o skutečně efektivní nástroj k odstranění společenského problému. Takovou oboustranně výhodnou akci popisuje vedoucí OP Prahy 1:

Každá poradna spravuje své financování sama. Je spolufinancována státem, krajem a obcí, a to na základě Zákona o sociálních službách. „Mimo to jsou ještě vypisovány speciální granty na určitou oblast. (...) Třeba teď šlo o dluhové poradenství, to je financováno z ČSOB banky.“ (Vedoucí OP, Praha 1)

Účast na takovém grantu znamená pro poradnu získání určitých nepříliš velkých prostředků na provoz, na druhou stranu ale musí vykazovat pro banku speciální statistiku a zvláště evidovat a podrobněji popisovat případy, které poradna v daném období v rámci zmiňované problematiky řešila.

Podle slov pracovnice poradny na Praze 1 se pak ČSOB „chlubí tím, že nejenom bere peníze, ale že se taky snaží vzdělávat lidi“ a naopak pomoci v řešení sociálních problémů. Je to „prestížní záležitost“, kterou si banka může dát do reklamy.²⁷

---

²⁶ (MV 2006:9)

²⁷ <http://www.bankovnipoplatky.com/csob-rozdelila-1-milion-na-podporu-rozvoje-financi-gramotnosti-20242>

(zaměstnanec OP, Praha 1)

Finanční prostředky z grantů pokryjí na Praze 1 cca 5% ročních nákladů poradny. Banka (nebo jiný zadavatel) tím na druhou stranu získá nejen na prestiži v očích potenciálních klientů, ale zároveň data, která by byla jinak těžko dostupná, vůbec by neexistovala, nebo by bylo třeba financovat nákladné a časově náročné šetření u některé z výzkumných agentur.

OP Praha 1 se také účastní programu zgramotňování, ale zůstávají skeptičtí. *„Nefunguje to. Komerce má daleko větší prostředky.“ Byla by zapotřebí daleko masovější reklama. „Například po každé např. televizní reklamě na drahé zbytečné zboží (př. auto) nebo na úvěr byl věnován (ideálně) stejný prostor "osvětě" a informacím o rizicích a kladných a záporných stránkách.“* (Vedoucí OP, Praha 1)

Takový přístup je samozřejmě utopický, ilustruje ale nerovný boj mezi mediálním tlakem soukromého sektoru na jedné straně a informačními a vzdělávacími kampaněmi státního a neziskového sektoru na straně druhé.

Vzdělání a informovanost v kombinaci s legislativními úpravami za účelem regulace finančního trhu a oblasti reklamy sníží ohrožení seniorů na minimum, ovšem za předpokladu, že půjde o zvyšování finanční gramotnosti efektivní cestou. Dlouhodobě přinese výsledky pouze zvyšování ekonomického povědomí veřejnosti nejen v rámci seniorské populace, ale v rámci všech věkových skupin, počínaje základní školní docházkou.²⁸

b) Legislativní opatření

Má-li být systém přijatých opatření skutečně efektivní a dosáhnout zamýšlených výsledků – „předpokládáme, že tím je stav, kdy i sociálně nejslabší mají za jistých podmínek přístup k získávání finančních prostředků půjčkou či úvěrem, aniž by tento postup jejich ekonomickou a sociální situaci ohrožoval a dále degradoval“ (MV čr 2006:5), bude nutné provést rozsáhlou změnu legislativy úvěrové oblasti. Zde je několik bodů, kde spatřujeme rezervy:

---

²⁸ Začít s finančním vzděláváním veřejnosti už na základních a středních školách je nezbytné podle 3 dotazovaných zástupců OP. Výchova v rámci školní docházky by měla zeslabit účinky tlaku mediálních kampaní propagujících život na dluh.

REGULACE POSKYTOVATELŮ PŮJČEK

V současné chvíli je legislativní ochrana propracovaná jen v některých oblastech, například finančnímu trhu se, co se týče poskytování úvěrů, regulace téměř vyhnula. „Subjekty nabízející spotřebitelské úvěry nepodléhají důkladné regulaci. Vstupu do odvětví nebrání žádné administrativní překážky povolovacího řízení, registrační povinnosti či jiné speciální požadavky (organizační uspořádání, odbornost aj.). K výkonu této podnikatelské činnosti tak stačí pouze odpovídající živnostenské oprávnění.“ (MV, 2008:14) Za kontrolu nebankovního sektoru je odpovědná Česká obchodní inspekce (ČOI). „Za nedodržování jakýchkoliv podmínek zákona může ČOI právnické nebo fyzické osobě uložit pokutu až do výše 1 mil. Kč; při opakovaném porušení povinnosti do výše 2 mil. Kč. ČOI je oprávněna prověřovat jednak stížnosti spotřebitelů na konkrétní smluvní ujednání, ale také provádět dozor v oblasti nabídky spotřebitelských úvěrů, včetně reklamy.“ (MV, 2008:14) Z praxe je však evidentní, že mimo legislativně zakotvené pravomoci by bylo třeba zasáhnout také do oblasti priorit ČOI a zajistit také dostatek personálních zdrojů.

ZMĚNA PODMÍNEK POSKYTOVÁNÍ ÚVĚRŮ SE ZVLÁŠTNÍ OCHRANOU RIZIKOVÝCH SKUPIN

Nikdy nebylo uzavírání úvěrových smluv snadnější. Do třiceti minut od návštěvy bankovní pobočky může klient odejít s půjčkou, případně může uzavřít smlouvu po telefonu. Takový postup ovšem prakticky vylučuje, aby byl klient skutečně seznámen s podmínkami smlouvy, kterou podepisuje.

Podle dotazovaných seniorů v praxi uzavření smlouvy o půjčce probíhá tak, že se budoucí dlužník spolehne na stručný souhrn smluvních podmínek, které *mu vysvětlí "paní za okýnkem"*. (Jiří 79, důchodce)

I v tomto ohledu se může výrazně projevit odborná a informační disbalance mezi smluvními stranami. Typickou součástí smluv o půjčce či smluv o úvěru jsou ujednání odlišná od úpravy zákona, odkazy na všeobecné smluvní (resp. úvěrové) podmínky dané instituce, odkaz na sazebníky poplatků, případně různé doložky.

Pozornost by měla být zvýšeně věnována tzv. rozhodčí doložce, jejímž uzavřením se dlužník zavazuje k tomu, že případné spory ze smlouvy vyplývající jsou

podřízeny rozhodování rozhodců, tedy vyňaty z pravomoci obecných soudů, což s sebou nese pro dlužníky další zvýšená rizika. (MV 2006:19)

Předpokládejme, že zaměstnanec subjektu poskytujícího půjčku podává informace pravdivé, stále to však podle zástupců občanských poraden neznamená, že zdůrazní všechny pro klienta důležité informace a ujistí se, že je správně pochopil.

Hrozí totiž, že si klient na poslední chvíli smlouvu rozmyslí a připraví tak úředníka o provize. (Zaměstnanec OP, Praha 1)

V nárůstu rychlých půjček vidí nebezpečí 3 z dotazovaných pracovníků OP (aniž by na ně v rámci dotazování byla položena přímá otázka).

„Myslím, že by skutečně měly být zakázané ty rychlé půjčky. Jenomže to teď letí, žejo. Je to prostě trend.“ (Zaměstnanec OP, Praha 3)

Jeden z respondentů (vedoucí OP Praha 1) nabízí originální způsob právní úpravy, který řeší příliš rychlé uzavřené úvěry – povinnost uvést ve smlouvě počátek a konec (datum a hodina) jednání o půjčce. *„Protože by bylo hned jasné, že ten člověk prostě za tu dobu nemohl přečíst ty ustanovení, který mají třeba 40 stran. Že nebyl seznámený s všeobecnými smluvními podmínkami, na které ta smlouva odkazovala.“* Taková informace by později mohla u soudu zjednodušit odstoupení od smlouvy, nebo prohlášení smlouvy za neplatnou.

Protože jsou smlouvy natolik komplikované, že běžný občan, i vysokoškolského vzdělání potřebuje zpravidla radu odborníka nebo minimálně dostatek času, nabízí se i možnost zakázat rychlé půjčky pro fyzické osoby úplně, pokud se bude jednat např. o půjčku nad hranici 5 000, s tím, že při současném nebo opakovaném uzavírání malých půjček se hodnoty sčítají. Při druhé půjčce v hodnotě 5 000,- tak už je k ní přistupováno jako k půjčce vyšší, čímž zabráníme likvidační kumulaci malých snadno dostupných půjček.

TECHNIKY PRODEJE A REKLAMA

Další oblastí doporučenou k regulaci jsou techniky přímého prodeje a priori zaměřené na cílovou skupinu starých lidí. Příkladem jsou prodejní akce a „výlety“ s obědem, proti nimž od roku 2012 bojuje Silvie Dymáková a Romana Mazalová. Po

uvedení filmu Šmejdi došlo k legislativním změnám, díky nimž (a díky informovanosti, kterou medializace způsobila) počet starých lidí, kteří se stali oběťmi takových praktik poklesl i podle soudu pracovníků OP, podle výsledků šetření se však jednalo o jednorázový pokles, ne o dlouhodobou změnu.

„Skutečně se na chvíli zmenšil počet seniorů, kteří chodí do poradny 2-3 dny po prodejní akci s prosbou, aby jim pomohli zrušit uzavřenou smlouvu.“ (Zaměstnanec OP, Praha 1)

Společnosti specializující svou výdělečnou činnost na sociální skupinu seniorů jsou ve způsobech získávání peněz nejstarší generace velmi kreativní. Organizují přednášky o zdraví, vozí svoje klienty na předváděcí akce do ciziny a všemožně budují zdání, že se nejedná o prodejce.

„Ted' například je vozí do Turecka, tváří se jako poznávací zájezd cestovní kanceláře. Pak uspořádají prodejní akci a řeknou jim, že jestli je mají odvézt zase zpátky, ať podepíší tady ten papír, že nemají peníze.“ (Zaměstnanec OP, Praha 3)

U soudů pak senioři nemají šanci uspět, vzhledem k tomu, že je ve smlouvě vždy výslovně uvedeno ujednání, že je podepisována bez nátlaku a účastník smlouvy je informován o všech podmínkách uzavření.

DEFINICE LICHVY

V současnosti je postoj finančních institucí takový, že platí, že „i nadměrně vysoko úročená půjčka sama o sobě porušením zákona není.“ (MV 2006:19) Jak potvrzují dotazovaní zástupci OP i zadlužení senioři, během právních sporů bývá zpochybňována dovoditelnost právně relevantní hranice nemravnosti smluvených úroků, či dalších plateb. Není prakticky možné důkazně prokázat, zneužití tísně, nezkušenosti a dalších charakteristik dlužníka.

4. Výsledky

Zjistili jsme, že se záměrem snížit předlužení seniorů můžeme nástroji veřejné politiky 1) zasahovat na straně příčin problému, 2) cílit přímo na problematickou skutečnost (problematický současný stav), 3) zasahovat na straně následků.

Největší efektivitu dlouhodobě zaznamenávají zásahy v oblasti příčin. Širokou oblast příčin problému předlužení seniorů v ČR jsme prozkoumali analýzou primárních i sekundárních dat, na jejímž základě jsem sestavili 8 možných typů řešení sloučených do 3 oblastí – do oblasti zvýšení příjmů seniorů, snížení výdajů a eliminace rizikového zadlužování.

8 navrhovaných typů řešení:

- *Vyšší dávky starobního důchodu nebo vznik jiné univerzální dávky*
- *Prodloužení ekonomické aktivity ve stáří*
- *Snížení výdajů na bydlení prostřednictvím co-housingu*
- *Snížení výdajů na bydlení podporou a rozšířením vícegeneračního bydlení*
- *Snížení výdajů na bydlení rozvojem v oblasti nabídky a dostupnosti domů s pečovatelskou službou*
- *Zvýšení finanční gramotnosti obyvatel*
- *Rozsáhlá legislativní úprava možnosti poskytování úvěrů, vyšší nároky na poskytovatele a jejich kontrola, dokonalejší právní úprava souvisejících trestných činů*
- *Podpora dalšího rozvoje neziskového sektoru a sledování efektivity působení ve vztahu k eliminaci negativního zadlužení obyvatel*

Uvedené typy řešení nyní zbývá vzájemně porovnat. Soustředíme se nejprve na přijatelnost typu řešení pro jednotlivé skupiny aktérů, a to jak z důvodu dodržení hodnot spravedlnosti a veřejného zájmu, tak z důvodu politické průchodnosti. Posléze budeme jednotlivé typy řešení hodnotit na základě šesti významných kritérií, které ukazují na vhodnost jejich implementace, přičemž nás zajímá optimistický i pesimistický odhad.

Hodnotící tabulky jsou sestaveny podle Veselého (Veselý 2007), hodnoty vyplněny na základě vlastního informovaného odhadu, založeném na studiu pramenů a korespondující s výsledky terénního šetření. Vítězná řešení proto budou mít pouze doporučující charakter, pro spolehlivý odhad bude třeba realizovat navazující empirické šetření, v jehož rámci zhodnotí (např. metodou focus group) vstupní proměnné s

použitím navržených tabulek skupina expertů, složená z odborníků v několika oblastech a ze zástupců všech klíčových skupin aktérů.

4.1 Řešení podle aktérů

Jednotlivé typy řešení posoudíme nejprve podle přípustnosti pro jednotlivé skupiny aktérů. K posouzení akceptovatelnosti typu řešení pro jednotlivé skupiny aktérů shlukujeme aktéry zjednodušeně do 4 skupin účastníků vztahu: stát, senioři, ostatní produktivní populace, soukromý sektor.

Soukromý sektor uvažujeme jako skupinu aktérů zahrnující finanční instituce bankovního a nebankovního typu, včetně firem a společností nabízejících zboží a služby nefinančního charakteru. Společným zájmem aktérů je dostatek spotřebitelů a maximalizace zisku. Usilují o minimální zásahy státu a minimální regulaci volného trhu.

Společenské zájmy *veřejného sektoru* jsou společné pro veřejnou správu i příspěvkové organizace. Spatřujeme je ve zvyšování životní úrovně populace, v kontrole dodržování základních hodnot (zakotvených v Ústavě České republiky) a v prosperování státu, limity na druhou stranu spočívají v administrativní náročnosti změn a nepružnosti navrhovacího a schvalovacího procesu nových norem²⁹.

Zájmy produktivní populace zde spočívají v neochotě ke zvyšování odvodů do důchodového systému určených pro přerozdělování, na druhé straně v tendenci delegovat na stát odpovědnost za péči o obyvatele ve stáří.

V zájmu *seniorské populace* je zabezpečení na stáří a snížení rizik, která vytváří tržní společnost.

Užitečnost typu řešení pro skupinu aktérů bodujeme známkami 1-5, přičemž 1 znamená pro aktéra maximálně žádoucí způsob řešení a 5 pro aktéra znevýhodňující možnost řešení.

---

²⁹Schvalovací proces je dále komplikován také uplatňováním rozdílných politických zájmů, lobbingem atd.

Tab.2 Zvýhodnění jednotlivých aktérů daným typem

Aktéři:	(1) Oblast řešení: (2) Typ řešení:							
	Zvýšení příjmů		Snížení výdajů			Eliminace rizik		
	Vyšší dávky	Prodloužení ekonomické aktivity	Spolubydlení seniorů	Vícegenerační bydlení	Domov s pečovatelskou službou	Zvýšení finanční gramotnosti	Legislativní opatření	Neziskové organizace
Stát (veřejný sektor)	4	3	2	1	2	1	3	2
Důchodci	1	2	5	1	4	2	1	1
Ostatní populace ČR	5	4	3	5	2	3	2	3
Soukromý sektor	3	3	3	3	3	3	5	3
SOUČET:	13	12	13	10	11	9	11	9

(1= zvýhodňuje, 5 = znevýhodňuje)

Zdroj (Jandová 2015:20), upraveno

Komentář: Velké zjednodušení sociální reality způsobuje, že známkování nemůže být ve všech bodech jednoznačné a v postojích jednotlivých aktérů dochází k rozporům.

Např. *Vyšší dávky* pro seniory znamenají rozpor pro soukromý sektor – pravděpodobně sníží kupní sílu populace, ale zvýší kupní sílu seniorů. Postoj soukromého sektoru k *prodloužení ekonomické aktivity populace* záleží na více

faktorech, jako je státem stanovená minimální mzda pro pracující seniory – implementace může znamenat levnou pracovní sílu na alternativní smlouvy, na plnohodnotné pracovní úvazky je však zaměstnanecká skupina seniorů neperspektivní. Stejná možnost řešení znamená rozpory i pro stát - implementace řeší krizi veřejných financí a nedostatek prostředků na důchody, hrozí ale riziko snížení produktivity podniků (vlivem nemocnosti atd.) a poklesu HDP, zároveň může nastat zvýšení nezaměstnanosti u ostatních rizikových skupin na trhu práce. (Jandová 2015:20)

Sečtením známek získáme výsledky zohledňující zájmy všech aktérů. Typy řešení s nejnižším součtem by měly být pro většinu aktérů nejpříjemnější možností řešení.

Celkové součty přípustnosti pro zúčastněné aktéry nemají vypovídající hodnotu ohledně odstranění či naopak přetrvání společenského problému, který je předmětem analýzy – jednotlivá řešení nedisponují stejnou silou a jejich převedení do praxe nebude k vyřešení problému stejně efektivní. Důležité jsou ale mezní hodnoty uvnitř tabulky (tedy velmi přijatelné a velmi nepřijatelné varianty z pohledu aktéra), jež mohou poukazovat na tlak, který se posléze může projevit během politického schvalování nebo implementace konkrétních variant řešení spadajících do takového typu.

4.2 Možnosti řešení - optimistický a pesimistický odhad

Zkusme nyní všechny typy řešení porovnat podle šesti kritérií, jimiž budeme hodnotit na závěr i konkrétní varianty. Jsou jimi (K1) účinnost: s váhou 35%, (K2) hospodárnost: 20%, (K4) spravedlnost, neboli rovný přístup: 20%, (K3) politická průchodnost: 10%, (K6) snadnost či neschodnost provedení: 10% a (K5) administrativní náročnost: 5%.

Nepracujeme s konkrétními variantami politiky, proto výsledná hodnota pro kritérium bude v některých případech ležet na škále s širším rozptylem. Toto zkrácení odfiltrujeme vymodelováním dvou hodnotících tabulek místo jedné, kdy první znázorňuje pozitivní odhad, druhá negativní.

Tab.3 Porovnání typů řešení - optimistický odhad

Kritéria		(1) Oblast řešení, (2) Typ řešení							
	Váha	Zvýšení příjmů		Snížení výdajů			Eliminace rizik		
		Vyšší dávky	Prodloužení ekonomické aktivity	Spolubydlení seniorů	Vícegenerační bydlení	Domov s pečovatelskou sl.	Zvýšení finanční gramotnosti	Legislativní opatření	Neziskové organizace
Účinnost	35%	2 (70)	3 (105)	3 (105)	2 (70)	2 (70)	2 (70)	1 (35)	3 (105)
Hospodárnost	20%	5 (100)	1 (20)	2 (40)	1 (20)	1 (20)	2 (40)	2 (40)	3 (60)
Politická průchodnost	10%	4 (40)	2 (20)	2 (20)	1 (10)	1 (10)	1 (10)	2 (20)	2 (20)
Spravedlnost/ rovný přístup	20%	3 (60)	3 (60)	3 (60)	2 (40)	2 (40)	1 (20)	2 (40)	1 (20)
Administrativní náročnost	5%	1 (5)	1 (5)	3 (15)	2(10)	2 (10)	4 (20)	4 (20)	4 (20)
(Ne)snadnost provedení	10%	5 (50)	2 (20)	2 (20)	1 (10)	2 (20)	3 (30)	3 (30)	2 (20)
	100%	(325)	(230)	(260)	(160)	(170)	(190)	(185)	(245)

Známky 1-5, 1= velmi dobrá, 5=velmi špatná

Tab.4 Porovnání typů řešení – pesimistický odhad

Kritéria		(1) Oblast řešení, (2) Typ řešení							
	Váha	Zvýšení příjmů		Snížení výdajů			Eliminace rizik		
		Vyšší dávky	Prodloužení ekonomické aktivity	Spolubydlení seniorů	Vícegenerační bydlení	Domov s pečovatelskou sl.	Zvýšení finanční gramotnosti	Legislativní opatření	Neziskové organizace
Účinnost	35%	2 (70)	3 (105)	3 (105)	3 (105)	2 (70)	4 (140)	4 (140)	4 (140)
Hospodárnost	20%	5 (100)	3 (60)	2 (40)	1(20)	1 (20)	4 (80)	2 (40)	4 (80)
Politická průchodnost	10%	5 (50)	2 (20)	3 (30)	2 (20)	2 (20)	3 (30)	5 (50)	3 (30)
Spravedlnost/ rovný přístup	20%	5 (100)	5 (100)	4 (80)	3 (60)	3 (60)	1 (20)	5 (100)	2 (40)
Administrativní náročnost	5%	1 (5)	1 (5)	4 (20)	3 (15)	3 (15)	5 (25)	5 (25)	5 (25)
(Ne)snadnost provedení	10%	1 (10)	1 (10)	4 (40)	3 (30)	3 (30)	5 (50)	5 (50)	5 (50)
	100%	(385)	(320)	(295)	(225)	(205)	(345)	(405)	(355)

Známky 1-5, 1= velmi dobrá, 5=velmi špatná

Z modelu je patrné, že v případě optimistického odhadu (nejlepší známka, které může některé konkrétní varianta řešení v rámci daného typu dosáhnout) je nejvýhodnějším řešením snížení výdajů seniorů za bydlení prostřednictvím rozvoje vícegeneračního bydlení nebo bydlení v domech s pečovatelskou službou, dobře dopadla také eliminace rizikovosti úvěrů zvýšením finanční gramotnosti populace. Při pesimistickém odhadu se zdají nejlepší všechny tři typy řešení, které znamenají snížení

výdajů seniorů na bydlení. Vyšší dávky seniorům jsou naopak v obou tabulkách shodně hodnoceny jako nevhodné řešení.

Hodnocení jednotlivých variant provádím informovaným odhadem na základě informací získaných studiem sekundárních pramenů a analýzou expertních rozhovorů, chápeme proto modely jako podnět k další analýze³⁰.

4.3 Porovnání a výběr konkrétních variant

Podle předchozího průzkumu spočívají zásadní rezervy veřejné politiky České republiky ve třetím směru řešení, totiž ve **snižování rizikivosti úvěrů**, proto právě tyto typy řešení rozpracovávám podrobněji (přestože při testování v dopadlo velmi dobře také snižování výdajů za bydlení prostřednictvím cohousingu a vícegeneračního bydlení – viz. Tab3, Tab4). Podle výsledků tabulek 2, 3, a 4 se zaměřím na rozpracování možnosti zvýšení finanční gramotnosti. Uvědomuji si ale, že pro významnou eliminaci sociálního problému je třeba zasáhnout v několika oblastech řešení současně. K vypracování konkrétních variant úpravy legislativy bude ale zapotřebí spolupráce s obory, které právu rozumějí lépe než obor sociologie a veřejné politiky.

Zvýšení finanční gramotnosti:

Pro všechny varianty je společné, že program zvýšení finanční gramotnosti je zacílen na celou populaci, nástroje budou následně upraveny odlišně podle věkových skupin (zvláště pro mládež, dospělou populaci a seniory).

Na základě již použitých rozhodovacích kritérií účinnosti, hospodárnosti, politické průchodnosti rovného přístupu, administrativní náročnosti a (ne)snadnosti provedení hodnotíme kromě nulové varianty (V0) ***zachování současného stavu*** (V1) ***realizaci rozsáhlé mediální kampaně za použití nových i tradičních médií***, (V2)

---

³⁰ Na všech skupinách aktérů (viz. analýza aktérů v kapitole 1.3) bude nutné provést reprezentativní šetření k prozkoumání postoje k jednotlivým typům řešení, zájmu a moci k jeho prosazení. Výzkum navrhuji provést metodou dotazníkového šetření, pro odborný odhad hodnot posuzovacích kritérií pro každou z variant by mohlo být užitečné uspořádání focus groups z expertů a analytiků z oblasti implementace, administrativy, ekonomických dopadů a politického rozhodování.

kombinovaný program pasivního vzdělávání, (V3) program aktivního vzdělávání. K hodnocení tentokrát nepoužíváme známky 1-5 ale přiřazujeme variantám první až čtvrté místo, kdy první je nejlepší varianta uvnitř daného kritéria a čtvrté nejhorší.

Tab. 5 Finanční gramotnost - Hodnocení variant

Kritéria		(1) Oblast řešení, (2) Typ řešení				
		Váha kritéria	Zvýšení příjmů		Snížení výdajů	
			V0	V1	V2	V3
Účinnost	35%	4 (140)	3 (105)	2 (70)	1 (35)	
Hospodárnost	20%	1 (20)	2 (40)	3 (60)	4 (80)	
Politická průchodnost	10%	1 (10)	4 (40)	3 (30)	2 (20)	
Spravedlnost/ rovný přístup	20%	4 (80)	2 (40)	1 (20)	3 (60)	
Administrativní náročnost	5%	1 (5)	2 (10)	3 (15)	4 (20)	
(Ne)snadnost provedení	10%	1 (10)	2 (20)	3 (30)	4 (40)	
	100%	265	255	225	255	

Hodnotíme 1-4, 1. místo znamená nejlepší variantu, 4. nejhorší

V1 je levnější a administrativně jednodušší variantou, nenáročnou na realizaci. Jak ale vyplývá už z předchozí analýzy, není tento typ pro dlouhodobé zvýšení finanční gramotnosti nejúčinnější (viz. např. reflexe mediální kampaně spojené s filmem Šmejdi občanskými poradnami v kap.3.7.3).

Varianta V3 je pravděpodobně nejúčinnější, zároveň ale značně náročná na provedení a personální i materiální zdroje.

Jako vítěznou variantu proto doporučuji realizovat **kombinovaný program pasivního vzdělávání** za použití těchto nástrojů: billboardy, reklama v novinách (s důrazem na městské noviny a další noviny distribuované zdarma), krátké pořady v TV, články na internetu a internetová reklama, facebook, youtube, veřejné outdoorové akce.

Díky široké škále využitých médií zacílíme na všechny věkové skupiny populace. Formu pasivního vzdělávání upřednostňují také výsledky šetření PSFV.³¹ (PSFV 2007:online)

Důraz doporučuji položit především na využití nových médií - sociálních sítí, blogů a youtuberingu. Význam těchto nástrojů je doposud veřejnou politikou zcela opomíjen, na vývoj postojů mladé generace mají přitom nová média zásadní vliv. Náklady na využití těchto kanálů jsou mimoto v porovnání s ostatními nástroji zanedbatelné.

4.4 Doporučení a věcný návrh politiky

K vyřešení problému předlužení seniorů je nutné zasáhnout současně proti všem typům příčin. V první oblasti - **zvýšení příjmu seniorů** - již Česká republika posouvá hranici odchodu do důchodu do pozdějšího věku a vzdělává populaci ve věci dalších typů penzijního pojištění a připojištění, mimo státem garantovaného starobního důchodu. Nedostatky spatřuji stále ještě v nedostatečné flexibilitě pracovního trhu. Společnosti prakticky nenabízejí částečné úvazky, které jsou přitom ideálním typem pracovní smlouvy pro osoby v seniorském věku (a nejen pro ně, další skupinou jsou např. ženy po mateřské dovolené) z důvodu přirozených specifíků této skupiny zaměstnanců – zdravotní důvody, nedokáží se už 8 hodin denně soustředit, potřebují si odpočinout,.. (viz. mj. výsledky mé bakalářské práce). (Jandová 2012)

Ve **druhé oblasti** na základě předchozí analýzy doporučuji soustředit se na podporu vícegeneračního bydlení i cohousingu. Nabízí se několik nástrojů, jak učinit ze společného bydlení (ať už s rodinou nebo ne) atraktivní variantu žití. Jako nejlepší poměr dostupnost-efektivita se jeví zvýhodnění speciální dávkou ze státního rozpočtu, reklamní kampaně, či zvýhodnění úlevami na daních. Pro zvolení vhodného nástroje je nutné tyto varianty opět blíže prozkoumat.

V rámci **snížení rizikovosti úvěrů** (3) považujeme za nejvýhodnější současnou úpravu legislativy a realizaci kombinovaného programu pasivního vzdělávání ke zvýšení finanční gramotnosti.

---

³¹ Podle výsledků šetření Finanční gramotnost 2007 je pasivní forma vzdělávání nejpřijatelnější formou zvyšování finanční gramotnosti. (PSFV 2007:online)

Závěr

Na základě empirické analýzy problému jsme prozkoumali oblast příčin problému předlužení seniorů. Příčiny předlužení se shodují s příčinami chudoby starých, které spatřujeme v selhání státu, selhání rodiny, v biologických a psychosociálních charakteristikách, v povaze tržního prostředí, růstu výdajů a poklesu příjmů. Vliv na předlužení má mimoto soudobý trend „žití na dluh“ a masivní reklama, promítá se zde povaha běžného života v dnešní společnosti, která klade vysoké nároky na ekonomickou a právní gramotnost i při běžných úkonech.

Mezi chudobou a předlužením jsme našli vztah vzájemné přičinnosti, kdy chudoba může mít za následek zadlužení, a naopak zadlužení může být předpokladem pro vznik chudoby.

Řešení sociálního problému spatřuji nejefektivnější, pokud zasáhneme zároveň proti příčinám, proti následkům i v rámci současného stavu. Z příčin, které můžeme zmírnit nástroji veřejné politiky jsme odvodili 3 oblasti možných řešení: skupina řešení s cílem zvýšit příjmy, skupina řešení s cílem snížit výdaje (především za bydlení) a skupina řešení s cílem eliminovat úvěrová rizika. Uvnitř každé oblasti nacházíme několik typů řešení, které následně porovnááme vícekriteriální analýzou.

Při zpracování práce se podařilo dosáhnout prvních dvou stanovených cílů – prozkoumat oblast příčin problému předlužení a typizovat možné způsoby řešení. Získali jsme zároveň poměrně komplexní vhled do problematiky a představu o zájmech a postojích některých zúčastněných aktérů. K dosažení třetího cíle, formulovat konkrétní varianty a doporučit návrh veřejné politiky, která by zabránila přetrvávání společenského problému, by bylo nutné získat vyjádření expertů provádějící jednotlivé kroky během realizace politiky, abychom informované odhady vícekriteriálních analýz postavili na pevnějších základech. Přesto se domnívám, že práce znamená alespoň malý krůček na cestě k rozklíčování společenského problému předlužení starých lidí a přispívá ke společenské diskuzi a posunutí tématu o něco výš na žebříčku aktuálních problémů vyžadujících řešení.

Použitá literatura

- JANDOVÁ, Pavlína. *Starší osoby na trhu práce: Proč (ne)pracovat v důchodovém věku*. Praha, 2012. Bakalářská práce. FSV UK. Vedoucí práce Mgr. Miriam Kotrusová, Ph.D.
- JANDOVÁ, Pavlína. *Peníze nejsou zadarmo: Analýza zadlužování osob v postproduktivním věku*. Praha, 2013. FSV UK.
- JANDOVÁ, Pavlína. *Rostoucí předlužení osob v důchodovém věku jako příčina ohrožení chudobou*. Praha, 2014. FSV UK
- JANDOVÁ, Pavlína. *Analýza příčin chudoby seniorů aneb Zestárneme v ghetu?*. Praha, 2015. FSV UK.
- BALOGOVÁ, Beáta a Monika ŽUMÁROVÁ. *Mezigeneračné mosty*. Menta Media, 2009. ISBN 9788089392063.
- BARDACH, Eugene. *The Skill Factor in Politics: Repealing the Mental Commitment Laws in California*. Berkeley & Los Angeles: University for California Press, 1972
- BENEŠ, Vít. Diskurzivní analýza, s.92-124 In: Drulák, Petr (ed.): *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, 2008.
- BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Kapitalismus a občanské ctnosti*. Praha: Český spisovatel, 1992. ISBN 80-202-0368-0
- CASEY, B. H. Why are older people not more „active“? *Discussion Paper PI-0408* [online]. 2004 [cit. 2012-01-03]. ISSN 1367-580X. Dostupné z: <http://www.pensions-institute.org/workingpapers/%20wp0408.pdf>
- FABIO, Udo di. *Kultura svobody*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2009. Politika a společnost. ISBN 978-80-7325-195-6
- HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. Vydání druhé, podstatně přepracované a doplněné. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-19-9
- HEJZLAROVÁ, Eva M. „Neviditelní“ aktéři v policy analysis. *Sociální studia*. Katedra sociologie FSS MU, 1/2014. S. 109–129. ISSN 1214-813X
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2
- HENDL, Jan. *Statistika v aplikacích*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0700-9
- JERÁBEK, Hynek. *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013. Studie. ISBN 978-80-7419-117-6
- KREBS, Vojtěch, Jaroslava DURDISOVÁ, Olga POLÁKOVÁ a Jana ŽIŽKOVÁ. *Sociální politika*. Praha: Codex Bohemia, 1997. ISBN 80-85963-33-7.
- MILLS, C. Wright. *Sociologická imaginace* [online]. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002 [cit. 2017-01-06]. Most. ISBN 80-86429-04-0. Dostupné z: <http://alephuk.cuni.cz/CKIS-28.html>
- OCHRANA, František. *Manažerské metody ve veřejném sektoru: teorie, praxe a metodika uplatnění*. 2., upr. a rozš. vyd. Praha: Ekopress, 2007. ISBN 978-80-86929-23-1

- OCHRANA, František. *Metodologie sociálních věd*. V Praze: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2380-1.
- ONDRUŠOVÁ, Jiřina. *Stáří a smysl života*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1997-2
- POTŮČEK, Martin. *Sociální politika*. Praha: SLON, 1995. Studijní texty. ISBN 80-85850-01-X
- POTŮČEK, Martin. *Manuál prognostických metod*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. Studijní texty. ISBN 80-86429-55-5
- POTŮČEK, Martin. *Veřejná politika*. Uprav., dopl. a aktual. vyd. v českém jaz., repr. 2010. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), c2005. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-50-4.
- RABUŠIC, Ladislav. Jsou čeští senioři chudí? *Sociologický časopis* [online]. 1998, **34**(3), 303-320 [cit. 2016-02-04]. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/9d57942914c56e3087e4744e298b838fbeb735_228_303RABU2.pdf
- SAK, Petr a Karolína KOLESÁROVÁ. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada, 2012. Sociologie. ISBN 978-80-247-3850-5
- ŠAFIN, Pavel. *Kult mládeží a odmítání stáří na mediálním obrazu populárních osobností: obsahová analýza televizního pořadu Top Star Magazin* [online]. 2013 [cit. 2017-01-05]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/120848>. Vedoucí práce Jan Jiráček.
- ŠVAŘÍČEK, Roman, ŠEĎOVÁ, Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0
- TOMEŠ, Igor. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost : výběr z přednášek přednesených na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy*. Praha: Sociopress, 1996. Sešity pro sociální politiku. ISBN 80-902260-0-0
- VEČERNÍK, Jiří. Jak se měří chudoba – absolutní, relativní a kombinované indikátory. *Socioweb* [online]. 2016 [cit. 2016-05-01]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php@disp=teorie&shw=233&lst=106.html>
- VESELÝ, Arnošt, Martin NEKOLA a Zuzana DRHOVÁ. *Analýza a tvorba veřejných politik: přístupy, metody a praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2007. Studijní texty. ISBN 978-80-86429-75-5
- VESELÝ, Arnošt. *Vymezení a strukturace problému ve veřejné politice*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1714-5
- VIDOVIČOVÁ, Lucie, RABUŠIC Ladislav. *Věková diskriminace – ageismus: Úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh*. Praha, Brno: VÚPSV. 2005.
- Online zdroje:
- ČNB [online]. [cit. 2016-04-25]. Dostupné z: <http://byznys.ihned.cz/c1-63604450-zadluzeni-domacnosti-v-lednu-vzrostlo-cesi-dluzi-1-239-bilionu-korun>
- 2015 OECD/INFE TOOLKIT FOR MEASURING FINANCIAL LITERACY AND FINANCIAL INCLUSION. *Organisation for Economic Co-operation and Development* [online]. Paris, 2015 [cit.

2016-05-01]. Dostupné z: https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/2015_OECD_INFE_Toolkit_Measuring_Financial_Literacy.pdf

PŘEHLED VYBRANÝCH STATISTICKÝCH UKAZATELŮ Z AGEND ČSSZ. *Česká správa sociálního zabezpečení* [online]. [cit. 2016-05-02]. Dostupné z: http://www.cssz.cz/NR/rdonlyres/5B05D621-7022-460D-B140-5E077767E542/6398/vybrane_ukazatele_CSSZ_za_rok2014_20022015.pdf

11 400 korun, taková byla průměrná výše starobního důchodu v prvním čtvrtletí 2016. ČSSZ [online]. 2016 [cit. 2016-04-28]. Dostupné z: <http://www.cssz.cz/cz/o-cssz/informace/media/tiskove-zpravy/tiskove-zpravy-2016/20160427-11-400-korun-takova-byla-prumerna-vyse-starobniho-duchodu-v-prvnim-ctvrtletí-2016.htm>

Názor na zadlužení obyvatel a státu – leden 2016. *CVVM* [online]. 2016 [cit. 2016-12-30]. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7506/f3/er160216.pdf

Strategie finančního vzdělávání: ve znění koncepčního materiálu vytvořeného MF. *MFCR* [online]. 2007 [cit. 2014-12-10]. Dostupné z: http://www.vzdelavani2020.cz/images_obsah/dokumenty/knihovna-koncepci/financni-vzdelavani/strategie_fin-vzdelavani_cr_200710.pdf

Výběrové šetření Životní podmínky. ČSÚ [online]. 2013 [cit. 2014-08-15]. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zivotni_podminky_eu_silc/\\$File/zp_metodika_20140616.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zivotni_podminky_eu_silc/$File/zp_metodika_20140616.pdf)

ŽIVOTNÍ PODMÍNKY SENIORŮ V ČESKU A V EVROPĚ (SILC): za období 2013 a 2014. In: *Český statistický úřad* [online]. Praha, 2015 [cit. 2016-05-5]. ISBN 310034-15. ISSN 0041/2016-64. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551729/31003415o.pdf/c6cc6b21-2cbb-4459-b517-e7a1969283b0?version=1.0>

ČSÚ: Chudoba hrozí 15 pct lidí nad 65 let, kteří žijí sami. *ČTK České noviny* [online]. 2016 [cit. 2016-03-15]. Dostupné z: <http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/csu-chudoba-hrozi-15-pct-lidi-nad-65-let-kteri-ziji-sami/1313324>

Asociace občanských poraden. *AOP* [online]. 2010 [cit. 2015-05-04]. Dostupné z: <http://www.obcanskeporadny.cz/>

Národní strategie finančního vzdělávání. *Ministerstvo financí* [online]. 2010 [cit. 2014-12-10]. Dostupné z: http://www.vzdelavani2020.cz/images_obsah/dokumenty/knihovna-koncepci/financni-vzdelavani/narodni_strategie_financniho_vzdelavani_mf2010.pdf

Dlouhodobá vize resortu práce a sociálních věcí pro oblast sociálního začleňování. *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. 2012 [cit. 2013-12-06]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/13031/vize_SZ.pdf

Prevence zadlužování českých domácností s důrazem na sociálně slabé a vyloučené skupiny obyvatel. *Ministerstvo vnitra, odbor prevence kriminality* [online]. 2008 [cit. 2013-12-07]. Dostupné z: <https://www.citacepro.com/dokument/XbsCacISYQmbwOfp>

Dům s pečovatelskou službou. *Domov pro seniory a pečovatelská služba Mohelnice, příspěvková organizace* [online]. [cit. 2015-06-22]. Dostupné z <http://www.ddmohelnice.cz/penzion.html>

Evropa 2020. *Evropská komise* [online]. [cit. 2015-06-22]. Dostupné z http://ec.europa.eu/europe2020/index_cs.html

Senior cohousing, cohousing 50+/55+, stárnutí v komunitě. *Cohousing CZ* [online]. 2011 [cit.2015-06-20]. Dostupné z <http://www.cohousing.cz/senior-cohousing2/>

Hypotéka od čerta, Komerční banka. *Youtube*. [cit. 2016-04-28]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=XZuLR7HoCz0>

VEČERNÍK, Jiří. Empirický výzkum chudoby v českých zemích ve třech historických obdobích. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. [online]. Praha, 2011 [cit. 2016-12-20]. Dostupné z http://dav.soc.cas.cz/uploads/eba969bf33d120f15db9bbdb8ce4b1098e8c24af_DaVp133_146%20Vecernik.pdf

KADLEC, Jindřich. Dluhová problematika v terénních sociálních službách. In: *CAPS, Česká asociace pečovatelské služby* [online]. CAPS, Česká asociace pečovatelské služby, 2013 [cit. 2013-12-20]. Dostupné z: http://www.govin.org/FG/CAPS_16.4.2013.pdf

HRUBÁ, Kateřina. Právní rozbor k problematice zadlužování sociálně deprivovaných vrstev obyvatelstva. Odbor bezpečnostní politiky MV ČR [online]. 2006, [cit. 2015-03-03]. Dostupné z: <http://docplayer.cz/504867-Pravni-rozbor-k-problematice-zadluzovani-socialne-deprivovanych-vrstev-obyvatelstva.html>

Právní rámec:

Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu. In: .

Zákon č. 216/1994 Sb., o rozhodčím řízení a výkonu rozhodčích nálezů. In: .

Zákon č. 120/2001 Sb., o soudních exekutorech a exekuční činnosti: Exekuční řád. In: .

Zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a jeho řešení: Insolvenční zákon. In: .

Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád